l-am găsit şezând. De aceea vedem că acestor gerundii li se adaugă, la Istroromâni, în mod consecvent adverbialul *-a*: *mnănda* „umblând“, *plăngănda* „plângând“. La Megleniţi întâlnim forme ca *lagǫndurlea* „alergând“, care par a fi forme de compromis între *-rea* şi *-lea**.

S. Puşcariu.

Studii de semantică[1].

I.

Observaţii semantice asupra „Irodot“-ului de la Coşula.

Monumentul literar, de o unică importanţă[2], care e traducerea românească a lui *Herodot*, publicată, după manuscriptul găsit la mănăstirea Coşula, de d. N. Iorga (Vălenii-de-Munte, 1909), n'a fost până astăzi valorificat pentru istoria limbii noastre.

E timpul, ca această păgubitoare omisiune să se repare, cel puţin în parte.

Vârsta acestui monument a fixat-o d. N. Iorga, pe temeiul unei aluzii din text, relative la asediul Candiei de Turci: ca. 1650. Şi, indiferent de paternitatea lui Eustratie Logofătul[3] sau altuia (pe care, în ce ne priveşte, nu-l vedem[4]), limba traducerii trimite, incontestabil, la această epocă.

Arhaismul ei, caracterul ei de secol al XVII-lea, apare pe fiece pagină, în fonetism, în morfologie, în sintaxă, ca şi 'n vocabular: „să părăsiră de *a-l luaria*“ (p. 338); — *dideră* (p. 72) — *făceră (passim)*; — „au *ţăpt*“ (p. 70); — „*fum* vicleniţi“ (p. 489); — *zişu* (p. 170); — „nu-i *vria putea* să-i ia“ (p. 296); —

* Cât despre arom. *-alui* în *imnăndalui* etc. el se explică altfel (cf. Sandfeld-Jensen, în Gröbers Grundriss I², 531–532 şi I. Bacinschi ZRPh. 1913, p. 611–617) şi nu e nici — precum s'ar puteà crede — urmaşul lui *lubet = libet*, care cred că ar fi dat **lo*, ca *ubi* > *uă* > *o*. Originea lui nu trebue căutată la gerundii, ci tot la adverbe, unde forma dativului se explică mai uşor. Astfel arom. *al'urealui* s'a putut despărţi — precum îmi comunică Th. Capidan — din *mutreaşte în al'urea lui;* tot astfel *amortului* „morţiş“ ar fi „felul mortului“ etc. Astfel de formaţiuni avem şi noi: *năljosului* „în jos, cu coborîş, repede“ (de unde s'a despărţit adverbul *înaljosul*, analizat prin etimologie populară cu *înalt josul*), *naldealului* „în sus, cu urcuş greu“ şi chiar formaţia analogă *nălvalelui* (alături de *nălvalele*), forme întrebuinţate prin Mehedinţi (Noua rev. rom. 1910, p. 87). Tot prin Mehedinţi se aude şi *godelui* „par'că“, care corespunde bănăţeanului *gode* (bulg. *godè*, sârb. *god*).

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

„nu te *vreĭ lăuda*, cum îi *vei trece*“ (p. 374[5]); — „*şi au fost plângând* şi *au fost strigând* tare şi toţi *au fost blăstămând* pre Mardarie“ (p. 453[6]); — „*alegând din* s. *de*“ (= exceptând, abstracţie făcând de, afară de, p. 322 *et passim*, consecvent![7]); — „*pregiur* (*prejur*, *pin* s. *pi* ⌣) dănsu“ (*passim*[8]); — *de* = decât (p. 488[9]); — *să* = dacă (p. 4[10]); — *căndai* (pp. 452, 469, 500[11]); — „*nici* (*o*)*dănăoară* s. *odenioare*“ = niciodată (pp. 283, 358, 379 *et passim*); — *arame* (p. 385); — *despuitorul* (p. 38); — *îmă-sa* (p. 328); — *mănu* (pl. neart., p. 339[12]); — *numere* = nomina (pp. 118, 127, 222, etc.[13]); — *oame* (p. 247[14]); — *păşciune* (pp. 46, 224, 252), etc.[15], nelipsind nici caracteristicele forme de articol prepositiv la genetivul numelor proprii feminine: „jacul *iĭ* los“ (p. 4), „Vutùs, vrajă *ai* [= a ii, ei] Litus“ (p. 137)[16].

Supt mai mult decât un raport[17], textul vechiu-românesc editat de d. Iorga e un tezaur, care aşteaptă să fie exploatat.

Dialectologul va găsì în el, alături de atâtea „moldovenisme“ (ca acel *cură* = cureà, p. 239, care, împreună cu *căţă*, *măsă* = căţeà, măseà, etc, explică pe controversatul *nepoţă*[18], atestat şi'n Anon. Băn.[19], ed. Creţu, p. 356, supt forma: *nepocziĕ* = nepoţeà, şi dovedeşte, astfel, că e mai puţin specific moldovenesc decât s'ar fi crezut), o seamă de cuvinte dintre acelea, pe care ne-am deprins a le cotà şi censurà ca „ardelenisme“: *a* (*se*) *gătà* (pp. 285, 309[20]), *a grăì pe cineva* (? p. 512; cf. *a agrăì*), ba chiar *a preluà* (p. 491: „şi biruinţă prè-mare şi frumoasă *preluă*“; cf. „au *luat* biruinţa“, p. 344); „de *bogate* orĭ“ = de multe ori (pp. 456, 464[21]), *fărcuşul sabiei* (p. 172) = sfîrcul (ὁ μύκης) săbiei (cf. *sfercuşă de paloşă*, la Viciu, *Colinde din Ardeal*, p. 155, *sfărcuş*, „beţigaş crestat pentru frecat urzicile“ din Păcală, *Răşinarĭ*, p. 141, cum şi *sfârcuşul nasului* din Pamfile, *Boli şi leacuri*, p. 43[22]). Şi morala, cu care se va alege din aceste constatări, va fi, că aşa-zisele „provincialisme“, „regionalisme“ sau „glose dialectale“ sânt de multe ori mai răspândite şi mai vechi, de cum se crede.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cercetătorul sinonimicei româneşti — şi cu aceasta ne apropiem de obiectul cercetărilor noastre — va puteà spicuì, la rândul său, o sumă de echivalente. Aşa, pentru „încurând“ (cf. *neîntârziat*, *fără zăbavă*, *nu-zăbavă-vreme*, etc.) găsim: *curândă vremi* (p. 70) şi *nepestită vremi* (pp. 137, 161, cf. *neapestit*, *neamânat* şi contrariul: *târzie vreme*), iar pentru „evident, vă-

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

dit, invederat", pe lângă *văzut lucru* (cf. *se vede lucrul*), avem aici: *ivit lucru* (p. 473, cf. *a se ivì lucrurile*, p. 18) şi *arătat lucru* (p. 475); — în sens de „haide" s. „mergi" (cf *pleacă, du-te*, etc.), obvine de mai multe ori forma *ia 'mblă* („*ia'mblă* de mi spune", cf. vr. *blem*, fr. *allons*, lat. *en age, dic mihi* s. *i, puer, et*) şi, împreună cu *pasă, pas'* (pp. 52, 87, etc., azi mărginit la locuţiuni de tipul lui *pas' de-i spune!*), forma pl. *păsaţi* (pp. 243, 345, 351 [23]); — în lipsa lui „mină" sau „baie", avem turcismul *madem* („madem de aur şi de argint", p. 362) şi *săpături* (p. 271), echivalentul desăvârşit al lat. *fodina; — tulbă* (p. 134), adecă *tolbă* (de săgeţi), reprezintă, alături de *tăftue de sigeţi* (p. 227), sinonimia lui *cucură* (cf. şi *sâhaĭdac*, pe lângă *arc*, p. 382 sq.). — O interesantă familie de sinonime, înrudită cu acestea, alcătuesc: *dardă* (αἰχμή), *hăşt(uri)* de aruncat (ἀκόντια, ἐξακοντίζειν), *gideà* (*ţidea, ţudea* = ἀκόντια), „*suliţăle* şi *fuşturi*" (p. 16 = I, 34: ἀκόντια δὲ καὶ δουράτια); cf. p. 18: „de o *lance* de *suliţă* voiŭ perì". — Alta, din acelaşi domeniu: gr. κῆρυξ e redat prin *crainic* (170), *strigător* (476) şi *teleleu* (p. 81); cf. *hârăţ* (p. 246) = πρόδρομος, „tirailleur" (p. 482: *să hărăţuia* = hărţuia). — Şi încă una, din altă sferă: *ciniĭ, unalte* (v. Glosariul), în loc de „scule, instrumente, (h)alaturi". — Tot aşa, pentru *lege* şi *datină*, pe lângă *pravilă* (*passim*), aflăm şi *obiceiu legat* (pp. 496, 508), iar, pentru *limbă-de-moarte* (*limbă*, în înţeles de „popor", e curent!), găsim: *rost-de-moarte* (p. 19; cf. *Rost-de-aur, Gură-de-aur* = Hrisostom, Zlatoust, apoi *pe de rost, rostesc*, iar p. *rost* din terminologia ţesutului, cf. şi megl. *graiu*, la Papahagi, *Megl.-Rom*, I, 32). — *Carte de rugă* (p. 401) şi *răvaş de rugă* (542) = *supplex libellus* sânt interesante sinon. pentru *jalbă, arz, artic* (despre acesta din urmă, care se găseşte şi la Ureche, unde Giurescu îl glosează rău, ca „articel", v. în special Longinescu-Patrognet, *Pravila lui V. Lupu*, ad loc.); — *ciudă* (pp. 150, 380) şi *divă* (pp. 160, 342) dispută încă terenul lui *minune* (cf. *miraz*, etc); — *năsip* (p. 187), în această formă „moldovenească", începe timid concurenţa cu *arină, anină* (de 4 ori acesta, pe aceeaşi pagină, faţă de o singură dată *nisip*, căruia derivatul *nisipesc*, mult mai frecvent, îi va fi înlesnit biruinţa, alături de omonimia dintre *anină* şi verbul *aninà*); cf. încă *homoc, chişaiu, porozău*, etc. [24]. — Ca rudă de înţeles cu „biruesc", „învingă" (cu varianta *învincesc*, pp. 182, 531 [25]), „supun", apare şi slavismul

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

pobedesc (pp. 441, 361, 393), iar ca glosă populară a lui *elefanzi* (p. 269), apare *pili* (cf. şi p. 190), dublet al lui *fili*, ca şi'n Dicţ. Băn. şi aiurea [26]. — O importantă categorie de dublete sau, mai exact, de variante morfologice e, de asemene, bine reprezintată în acest text arhaic, în care, pentru *persan* al nostru [27], aflăm următoarele forme: „o fimei *persidă*" (p. 148, după gr. περσίς,-ίδος). „o fimei *persoaică*" (p. 325; cf. *Turcoaică*), „om *pers*" (p. 368, după gr. Πέρσης ἀνήρ), „oaste *persască*" (p. 204) [28].

Să venim însă la ceea ce ne propusesem de la începutul studiului de faţă: examinarea câtorva termeni şi locuţiuni din text, supt raportul semantic.

1. Se ştie că ung. *példa*, etymonul rom. **pildă**, are ca prototip pe germ. *Bild*, „chip" [29].

Acest înţeles originar transpare admirabil în următoarele exemple din „Herodot":

Şi iaste *o pildă* a lui Arion la Tinar, de arame, un om nu mare pre un dulfu[30] (p. 12 = I, 24: ἀνάθημα χαλκέον οὐ μέγα, ἐπὶ δελφῖνος ἐπεὼν ἄνθρωπος). — Pentru că Isis iaste făcut un bozu în *pilda* muerii, cu coarne (p. 106 = II, 41: τὸ γὰρ τῆς Ἶσιος ἄγαλμα ἐὸν γυναικήιον βούκερών ἐστι). — Darie Împărat, vrând să-ş pue el *pilda* sa au *chipul* înainte lui Sesostris (p. 121 = II, 110: ἀνδριάντα [31]). — Pentru că piramida iaste într'acest *chip*, minunat lucru; *pilda* ei iaste această (p. 128 = II, 124: parafrasă!). — În ce chip ni-au arătat şi *pildile* lor [sc. ale oamenilor buni şi aleşi] tot pre rând (p. 134 = II, 144: τῶν αἱ εἰκόνες ἔσαν, τοιούτονς ἀπεδείκνυσάν σφεας πάντας ἐόντας, i. e. κολοσσούς ξυλίνους). — *Pilde* de hiară, de petri albi făcute (p. 232 = IV, 79: λευκοῦ λίθου σφίγγες τε καὶ γρῦπες). — Darie făcia [Artistonei, fetei lui Chiros] o *pildă* de aur, cu ciocanul bătută (p. 384 = VII, 69: εἰκὼ χρυσέην σφυρήλατον ἐποιήσατο).

Trecerea de la acest sens iniţial concret, plastic [32], la acela, abstract, de „model, exemplu" (cf. germ. *Vorbild* [33]) şi la acela, mai abstract, de „parabolă, alegorie, simbol" (cf. *pildele* Evangheliei şi germ. *Sinnbild* [34]) s'a efectuat natural, prin ideea de „chip asemănător", „asemănare" (cf. lat. *simulacrum* = signum, statua şi *fac-simile*): „aequus" sau „aequandus" (i. e. imitando aequiperandus [35]).

2. Sensul etimologic primordial al cuvântului **post** e

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

precum se ştie, acela de „făcător“: erai „făcător s. fabricant de paturi“ (κλίνης ποιητής), cum erai „făcător de drame“ (δράματος π.) sau „făcătoru de viersuri“ (p. 11 = I, 23: διθύραμβον ποιήσαντα), ca Arion „cobzarul“ (κιθαρῳδόν)[36].

Când traducătorul nostru vorbeşte de „Ecateu *tvoreţul*“ (p. 287 = V, 36: λογοποιός)[37], de „*tvoreţul* Omiros“ (p. 408 = VII, 161: ἐποποιός), sau de „dascălii *tvoreţi*“, cari au auzit [= urzit: εὑρόντα[38]] multe şi de la dânşii“ (p. 99 = II, 23: ποιητέων), el întrebuinţează numai un sinonim slav, familiar în limba bisericească (cf. *ciudotvoreţ*, „thaumaturg, făcător-de-minuni“[39]), al aceluiaşi termin: Homer e, astfel, un „făcător de *epose*“[40], cu acelaşi titlu, cu care cutare „mujeri“ sânt „de pită făcătoare“ (p. 414 = VII, 187: γυναικῶν σιτοποιέων).

3. Lat. *versus*, „vers“, are la bază, cum ştim, pe *vertere*, propriu: „terram aratro vertere, arare“, din acelaşi ciclu de metafore agrare, din care fac parte: *act* (*actus*), *strofă* (στροφή, cf. βουστροφηδόν), *cultură* (*agricultura*, aplicată la spirit: „géorgique de l'âme“; cf. gluma lui August despre Vettius arând mormântul tatălui său: „hoc est vere *memoriam* patris *colere*“, după Macrobius, *Saturnalia*, II, 4, 10, cum şi lat. *epistulam exarare* = scribere).

Reflexul său românesc popular e **viers**, însemnând mai mult (dacă nu exclusiv): „melodie“, şi atestând, prin aceasta chiar, intima legătură, până la fuziune, la confuzie, între vers şi cântec, între „libret“ şi muzică, pe care o implică terminul *melodie* însuşi.

Cu acest înţeles, generalizat însă, de „glas, voce (cf *bocet*), strigăt“, el apare, în textul nostru, o singură dată: „[Egipteanul] ţine la marginea apei un edu viu şi-l bate; şi, auzind crocodilul, aleargă la *vers*“ (p. 113 = II, 70: κατὰ τὴν φωνήν), — orice consideraţie de eufonie, de muzicalitate e, cum se vede, exclusă — pe când în sensul de „stih“ (cf. *acrostih* şi *catastih*, pe lângă *stihurĭ*, corespunzător sporadicului *vers*[41]), care, el însuşi, ne întâmpină în două rânduri (pp. 20, 401), designând răspunsurile versificate ale «vrăjilor» (oracolelor), obvine de mai multe ori: *viersuri*, fie în aceeaşi accepţiune, de „sentinţe oraculare“ (pp. 214, 318, 422), fie în aceea de „ditiramb“ (p. 11) sau „epitaf“, „viersuri la mormânt“ (p. 424)[42].

O nuanţă aparte, în cadrul acestei din urmă însemnări

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

(„rând, şir, serie, ordine"), are cuvântul nostru în următorul pasagiu, în care vibrează ceva din timbrul sensului primordial: „Şi, fiind atuncia mai aproape de dânşii [sc. de Finichi], Ionii li-au mutat slovelor *versul* într' alt chip" (p. 294) = μετέβαλον καὶ τὸν ῥυθμὸν τῶν γραμμάτων (V, 58), μεταῤῥυθμίσαντες (*ibid.*); cf. *a inversà, a intervertì ordinea.*

4. Am urmărit aiurea[43] procesul semantic, prin care **a lămuri** (un metal nobil, degajându-l de scoriile ce conţine: termin tehnic de metalurgie) a ajuns la însemnarea curentă.

Textul nostru oferă, însă, câteva exemple prea expresive, pentru accepţiunea originară, ca să poată fi trecute cu vederea:

Iar, după acestea, [dărui] pre bozul de la Delfi...: şi paturi de argint şi de aur şi păhară de aur şi haine poleite[44] şi aşă făceà un foc mare şi băgându-le toate acolo ..; iar, după ce părăsiea jărtva, vărsà aur fără samă şi făceà lespezi[45] de aur... 117, şi, dintru acestea, iarăş din *aur lamură* 4, carile trăgeà mult aur[46], iară celelalte erà de aur mai prost, mai uşoare; făcut-au şi un leu de *aur lamură* (p. 21 = I, 50: λευκοῦ χρυσοῦ, χρυσοῦ ἀπέφθου). — Doi stâlpi sânt acolò, unul de *aur lamură*, alt[ul] de izmarand (p. 108 = II, 44 : χρυσοῦ ἀπέφθου). — Că Darie *lămuri aur* cât mai vărtos de bine..., iar Ariand .., tăià iarăşi bani de *argint lămurit*, şi până astăzi iaste curat argintul aceala (p. 262 = IV, 166 : χρυσίον καθαρώτατον, ἀργύριον καθαρώτατον)[47].

Forma de conj. I-a *a lămurà* e de asemene atestată: „hierul ce *lămurà* [căldărarul s. faurul]" (p. 28 = ἐξελαυνόμενον σίδηρον).

5. Că **gros** din locuţiunea: „a pune în (s. la) *gros*" = „a arestà" este identic cu *butuc* din locuţiunea sinonimă „a pune (băgà) în *butuc*" şi că această accepţiune îşi are originea în expresia *butuc gros*, sânt lucruri ştiute[48].

E însă totdeauna interesant, să găseşti atestate documentar fazele intermediare ale unui proces semantic şi, din acest punct de vedere, e oportun să citàm următoarele două pasagii din „Herodot", care, având şi avantagiul confruntării cu originalul, nu lasă niciun rest de îndoială în această privinţă:

Iar el [Cleomen], şi mai nainte fiind trăsnit[49], atuncia îl apucă o boală de nebunie şi, pre cine tămpina din Laconi, îi lovià cu buzduganul..., până undi[50] îl prinsără oamenii... şi-l pusără **într'un gros** (p. 335 = VI, 75: ἔδησαν ἐν ξύλῳ). — [Ighi-

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

sistrat], fiind *în butuc de her*[51], ş'au tăiat călcăile şi au scăpat (p. 482 = IX, 37: ἐδέδετο ἐν ξύλῳ σιδηροδέτῳ).

6. **Păretar(iu)**, în înţelesul de „scoarţă, covor de *părete*" (cf. *lăviceriu*, covor pentru *laviţă*), e un cuvânt popular binecunoscut; mai puţin cunoscut, dar tot atât de popular, e *păretar*: „o scândură de-alungul părelţilor, pusă pe lângă laviţă, spre a nu se atinge de părete cel care şede" (Frîncu-Candrea, *Moţii*, p. 104), *păletar(e)*, „nişte scânduri lungi, fixate de părete şi împodobite de cele mai multe ori cu ornamente în culori" (Păcală, *Răşinari*, p. 415). Popular e, de asemene, numele de plantă *parachernită*, sinonim cu „grâul-potârnichii, grâul-potârnichilor" (Panţu, p. 205), a cărui derivare din lat. *parietarius*, (cf. *urechelniţă* din *auricularia*) se evidenţiază, atât prin locul unde creşte buruiana („pe lângă ziduri, prin ruine", spune d. Panţu), cât şi prin numele ei ştiinţific (*Parietaria officinalis*) şi francez *pariétaire, perce-muraille, casse-pierre*[52].

Supt forma viciată: *peritari* (cf. *perete*), textul nostru cunoaşte însă pe *păretariu* în accepţiunea cărturărească de „hartă murală", gravată pe o placă de metal:

Şi aşa au început [Aristagor, tiranul Milităului] a grăi cătră Cleomen..., având un *peritari* de aramă, întru carile era scris tot pământul, şi toată Maria, şi toate apile... Şi, ce zicia, tot arătà întru *tabla cè de aramă*, ce au fost adus-o cu sine (p. 291 = V, 49: χάλκεον πίνακα)[53].

7. **Strajnic** se întâlneşte odată în traducerea noastră: *„strajnicii* casăi" (p. 240), în loc de *străjar*, care-l majorează de altfel (pp. 335, 361, 511), apărând chiar ca traducere a n. propriu *Phylax* (p. 449)[54], sau de *paznic* (pp. 24, 152), prin analogia căruia se va fi format (cf. şi *pândar*).

L-am pomenit aici, ca un exemplu de formaţiune hibridă, neviabilă, destinată să dispară, în concurenţă cu altele, care nu aveau, ca ea, pe de-asupra, neajunsul omonimiei cu un cuvânt atât de răspândit ca *strașnic* (pronunţat adesea: „strajnic")[55], dar şi ca o dovadă mai mult de „copia verborum", de bogăţia tezaurului lexic al bătrânului traducător[56].

8. **Har** înseamnă astăzi, întrucât se întrebuinţează (mai mult în expresii bisericeşti, ca: *harul lui Dumnezeu, har Domnului!*): „milă, îndurare; dar; graţie; mulţămire". Cea mai pregnantă traducere latină a etymonului grec (χάρις) este, de sigur,

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

gratia, cu îndoitul său înţeles de „milă, favoare“ (*harul lui Dumnezeu* = graţia divină) şi „mulţămire, recunoştinţă“ (*har Domnului* = *Deo gratias*, sc. *agere*, gr. εἰς τὴν χάριν τῷ θεῷ, χάριν ἄγειν, fr. *rendre grâces*)[57]: noţiunile se acopăr în totul[58].

Dar, ca şi *graţie* şi, mai ales, pl. *graţii*, *har* aveà în graiul arhaic şi înţelesul de „farmec; plăcere“: pe acesta-l aflăm în expresia *făr' de har*, corespunzând gr. ἀχάριτα (I, 207), din textul nostru: „măcar că mie *făr' de har* [= neplăcute, disgraţioase, dar nu ingrate!] îmi fură, iară şi învăţături îmi fură“ (p. 85).

Cu sensul de „a fi recunoscător, a păstrà recunoştinţă“, întocmai ca fr. *en savoir gré*, „être satisfait de“[59], apare însă în acelaşi text locuţia *a şti har: „să şti har* lui Dumnezeu, pentru că nu intră în gândul[60] Arapilor“ (p. 155), *„să ştii har*, scăpând nepătimit“ (p. 497). Ea nu e decât un decalc[61] după greceşte: θεοῖσι εἰδέναι χάριν, οἳ οὐκ ἐπὶ νόον, etc. (III, 21), χάριντε ἴσθε ἐὼν ... ἀπαθής (IX, 79)[62].

9. Rom. **căsătoresc** (din **căsător*, de la un **căsà* „caser“, cu baza *casă*, analog lui *călător*, de la un **călà*, cu baza *cale*[63]) oferă o excelentă traducere pentru gr. συνοικέω (basa: οἰκία, „casă“). Dar cuvântul grec nu implică, neapărat, relaţiunile matrimoniale, conjugale, legiuite, pe care le presupune *căsătoresc* (cf. vgr. γαμέω, ajuns şi el, de altfel, la sensul obscen al ngr. γαμῶ): accepţiunea de „a se *culcà* cu muieri“ (pp. 507, 511)[64] îi convine tot atât de bine, chiar dacă, întâmplător, cedează locul lui μίσγειν (IX, 116).

Ar fi fost, desigur, un mijloc de a remedià acest inconvenient: reservând pe *căsătoresc* numai pentru sensul decent şi căutând, pentru celălalt, alt termin. Traducătorul nostru a preferat, însă, altă cale: evitând aproape cu totul pe *căsătoresc* (care apare o singură dată, la p. 507: *„căsătorì* pre fiiul său, Darie, cu fata aceia“), ca şi pe subordonatele-i corelative, *însor* (ibid.) şi *mărit* („vremea de măritat“, p. 331)[65], el pune în loc, pretutindeni, pe *a lăcui cu*, indiferent de calitatea legală sau morală a relaţiunii:

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Şi, de *va lăcuì* om robu[66] cu femeia orăşană, zic că sânt ficiorii bărbaţi[67]; iar, de va fi orăşan, măcar cel mai de frunte, şi *va lăcuì* cu streină şi cu poslanică, atunce aceia ficiori nici de o cinste nu sânt (p. 72 = I, 173: καὶ ἢ μέν γε γυνὴ ἀστὴ δούλῳ συνοικήσῃ ..., ἢν δὲ ἀνὴρ ἀστὸς ... γυναῖκα ξείνην ἢ παλλα-

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

κὴν ἔχῃ . . .). — Şi arată şi fetile lor, când vor *să lăcuiască* cu Impăratul . . . şi, carei [= căreia] îi va plăcia Impăratului, aceiia el îi strică fetiia (p. 262 = συνοικέειν). — Atosa fiind mai nainte[68] *lăcuită* cu Camvis, frati-său, şi, mai apoi, cu vrăjitorul (p. 183 = III, 88: προσυνοικήσασαν)[69].

Expresia aminteşte — semantic — pe lat. *collocare* (in matrimonium)[70].

10. Stadiul intermediar, de transiţie, în care sensul etimologic de „apăsare" al rom. **îmi pasă**, propriu: „îmi apasă (pe suflet)", ca şi fr. *cela me pèse* (cf. *poids* = *pensum*, confundat cu *pondus* şi, de altfel, însuşi *penser* = *pensare*, litt.: „a cumpăni,"[71], apare evident, ni s'a păstrat în pasagiul, unde traducătorul nostru spune, că „le *păsă greu* Megarenilor" (p. 476 = IX,21); cf. vr. *împăsonià* (?), „a apăsà" (*Ps Şch.*, ed. Candrea, II, 410), apoi *păs*, „năcaz, supărare, bănat, baiu, doleanţă" (în cântecul popular: „în floarea ilicului," unde-i *păs* voinicului"), de fapt: „greutatea ce te apasă, ce ai pe suflet, ceva ce-ţi cade greu" (cf. p. 463: „le cădia *greaţă*" = le veneà *greu*, alb. *peša*, „Gewicht, Gewichtstein, Stein", rom. *a ţi se lua o piatră de pe inimă*), „ceva apăsător", deci şi „cu greutate, grav, ponderos, important" (cf. germ. *wichtig* — *Gewicht*), faţă de care nu poţi rămâneà indiferent, „nepăsător", de care „îţi pasă", ca de un lucru ce merită să te preocupe, să-ţi dea de gândit (cf. *penser*).

11. Şi sensul primordial al lui *patior* (cf. *sitis* s. *sitim patiens*), atât de diluat în actualul *păţesc*[72], *pat*, se străvede limpede într'un „multe cetăţi *păţiia rău* de săti" (p. 121) = suferiau, pătimiau[73], răbdau de sete (cf. *Pate-rău*, ca poreclă şi n. de familie), precum acela al lat. (*ad*)*augeo* transpare mai viu în pasagii ca acesta: „când *adaoge*[74] Nilul" (p. 118) = când creşte, sporeşte (cf. *se adauge*[75]).

12. Pentru înţelegerea expresiei **a rupe preţul**, despre care s'a discutat destul, în legătură cu *în ruptul capului*[76], instructivă e locuţiunea paralelă *a rupe sfat* din Herodot:

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Unii den hatamani nici aşteptă *să se rupă sfatul* (p. 441 = VIII, 56: ἔνιοι τῶν στρατηγῶν οὐδὲ κυρωθῆναι ἐμενον τὸ προκείμενον πρῆγμα). — Şi aşa *rupse* Evriviadis *sfatul*, cum acolo să rămâie să se bată cu varvarii (p. 443 = VIII, 63: ταύτην δὲ αἱρέεται τὴν γνώμην). — Negràindu-se *sfaturile* unul înpotriva altuia, nu poate omul să aliagă[77], carile iaste cel mai bun; ci, nu-

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

mai carile să grăiaşte, acela *să şi rupe* (p. 361 = VII, 10: γνωμέων . . . αἱρεόμενον).

E vorba, deci, de „deciderea“ (cuvântul înseamnă el însuşi: „tăiere“, „Entscheidung“), de „tranşarea“ (fr. *trancher* înseamnă acelaşi lucru [78]), de „alegerea“ într'un fel (cf. „trăind războiul *neales*“, i e. indecis, al cronicarului) între diferitele păreri („sfaturi“) contradictorii, ce s'au exprimat într'o discuţie — şi „negoţarea“, „târguiala“, la capătul căreia „se rupe preţul“, ce e alta decât o astfel de discuţie contradictorie, între vânzători şi cumpărători, relativ la quantumul acestuia ? Unul cere un preţ, cellalt oferă altul, până ce, în sfârşit, „se rupe preţul“, întocmai precum „se rupe sfatul“, căzându se la învoială [79].

Aceeaşi bază semnatică are vechea expresie juridică *a rupe legea*, *s. judecata*, „a decide, a pronunţà hotărîrea, într'un proces“: ca rezultat al „desbaterilorii“ şi „deliberării“ judecătorilor [80].

13. Evoluţia semantică de la lat. *superare*, „a întrece, a covârşi, a învinge“, la rom. **supărare** nu are nimic nefiresc sau obscur: ce e mai natural, de cât, ca unul, care a fost *superatus*, să fie . . . *supărat* ?

Ciudat ar fi contrariul (cf. şi lat. *triumphare*, ca etymon ipotetic al fr. *tromper*).

Faptul, că s'au găsit lexicografi, cari să se îndoiască de această filiaţie şi să-i prefere derivarea din lat. *subirare* [81], arată, totuşi, că un argument mai mult în sprijinul lui *supărare* nu e de prisos.

Adversarii acestuia să binevoiască, deci, a meditâ următoarele citate din „Irodot“ :

Cercà pretutindirile, până *li s'au supărat* (p. 27=I, 68). — *Supărându-li-se* de atâta oaste [82], au rămas la apa Fasului (p. 119 = II, 103 : ἀχθεστέντες). — Şi făcură acesta lucru, până undi [=până când] Corinthenilor *li s'au supărat* şi s'au dus de acolo (p. 166 = III, 48). — Miltiad îndată primi, pentru că *i să supărasă* şi lui pentru tirania lui Pisistrat şi vra şi el să se lipsască [83] de acolo (p. 323 = VI, 35). — Şi Mardonie încă *i să supărasă* cu şideria (p. 483 = IX, 41) [84]. — *Li s'au supărat* Athineilor lipsind de acasă [85] atâta vremi (p. 511 = IX, 117: ἤσχαλλον οἱ Ἀθηναῖοι).

Inţelesul comun este acela de „a i se lepădà, a i se face silă, a-i fi acru sufletul, a-i fi lehamete cuiva de ceva“, de un

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

lucru, de care „are până peste cap“ (cf. fr. *en avoir par-dessus la tête* şi lat. *super caput*, despre care v. „Dacoromania“ II, p. 642), ideea de „a fi în imposibilitate de a mai suportă, răbdă, resistă“, adecă, în ultima analiză, aceeaşi idee fundamentală de „covârşire“, de „supra-saturaţie“ (cf. germ. *Überdruss*), cu timbrul afectiv de plictiseală şi tristeţe, de „scârbă“ în ambele înţelesuri („silă, desgust“ şi „mâhnire, supărare“) ce comportă, se desface clară.

Un echivalent desăvârşit, atât ca formă cât şi ca fond, al lui *a i se supără* (*cuiva de ceva*) ar fi, de altfel: *a i se urî*, care se poate substitui fără inconvenient în fiecare din exemplele citate [86].

14. Legătura dintre **obraznic** şi *obraz* a fost contestată, în timpul din urmă, de d. G. Pascu[87], în favoarea unui etymon bulgăresc: *omraznik*, „personne dégoûtante“.

S'a trecut, în acest chip, peste o serie de consideraţiuni semantice, pe care e bine să le amintim.

Un prim fapt este că această legătură nu e ceva specific limbii noastre: lat. *os* = impudentia (Cicero, *Pro Roscio*, XXX, 87) sau *bucca* (Petronius, *Satiricon*, 43: „durae buccae“) nu se referă strict, exclusiv, la „gură“, ci, în genere, la „figură“, la „mutră“ (cf. *gros de obraz*), exact ca şi *frons*, pe care Cicero îl întrebuinţează aiurea (*in Pisonem*) în acelaşi sens peiorativ (cf. germ. *freche Stirn*, fr. *effronté*); — engl. *cheeky*, „neruşinat“, derivă din engl. *cheek*, „obraz“; — polonul *obraza*, *obraziciel*, „offenseur“ (cf. *a da în obraz*), are aceeaşi filiaţie.

In al doilea rând, contradicţia: *neobrăzat*, *fără obraz* = *obraznic*, care *are obraz*, sau *a obrăznici pe cineva* = a-l face [i. e. a-i zice] „obraznic“, dar şi: *a-i da obraz* (sau *nas*), a-l face [efectiv!] *obraznic*, etc., e numai aparentă.

Ea rezultă, în realitate, din confuzia între două accepţiuni (morale) diferite ale cuvântului *obraz*: *obraz=pudoare*, al omului capabil să „roşească“ (de unde şi *ruşine*[88] *obrazului* s. *la obraz*), şi *obraz=impudenţă*, al individului „neruşinat“, care „nu roşeşte niciodată“. — *A fi neobrăzat*, adecă lipsit de „obrazul care roşeşte“, lipsit de „ruşine“, nu numai că nu exclude, ci, dimpotrivă, implică pe *a fi obraznic*, adecă a posedă prin excelenţă (e sensul suf. *-nic*[89]) cellalt soiu de *obraz* = lipsa de rezervă, de pudoare, îndrăzneala, „toupet“[90]: *a nu avea obraz* = a nu se

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

încumetà, a nu cutezà, se întâlneşte, astfel, şi 'n textul nostru (p. 419), designând atitudinea unora, cari, neavând curagiul de a primì lupta, de a *înfruntà* (cf. fr. *affronter* şi *avoir le front*[91]), pe adversar, de „a se lovì de faţă" cu el (Ureche, ed. Giurescu, p. 249), „didia dosul la faţă" (text, p. 296[92]).

15. **„Să-ţi fugĭ** caprile departe de la Evviia" (p. 434 = VIII, 20[93]) cuprinde — cu toată amfibologia: „să fugi cu caprele" — un exemplu curios de întrebuinţare a lui *fugì* ca transitiv, în loc de *a fugărì* (aici: *mânà*), *a pune pe fugă* (cf. dial. *păfugà*), *a gonì* (rar: *pogonì*, cf. *izgonì*, *prigonì*), *a luà pe* (*la*) *goană*, *a alungà*, *a alergà*.

L-am înşirat anume şi pe acesta din urmă, deşi nu se întrebuinţează ca transitiv decât excepţional („pe câmp ochi-şi alergă", d. ex.), fiindcă apropierea de *alungà* (care, ca şi *gonì*, are şi sensul secundar de „a se împreunà", la vite) scoate în relief baza-i etimologică: *larg*, din care *alerg* (cf. p. 423: „eşiră la un loc mai *larg*", „eşiia pre *la larg*", „eşiră *la larg*", şi alb. *larg*, „weit, entfernt", de unde *largoj*, „entfernen"), întocmai ca *alung*, din *lung*[94] (cf. fr. *éloigner*, din *loin* = lat. *longe*).

16. **Vărhovnic(i)** traduce exact (pp. 28, 228, 499) pe προεστάναι (προεστός) şi πρῶτος din original, are, adecă, înţelesul etimologic al derivatului din *verh*, *vràh*, „vârf", ce este: „cei din *vârf*" = cei mai înnalţi, cei mai de sus, supremii; cf. lat. *summitas*, fr. *sommité*, cum şi, la Dosofteiu: *vârvar* = acrostih. Îl are şi'n al doilea caz, în care e vorba de „*vărhovnicii* vrăjitorilor" = τοῖς πρώτοισι τῶν μαντίων (IV, 68), fiindcă, şi'n acest caz, e vorba de „protia, primatul, întâietatea, supremaţia" acestor κορυφαῖοι, în acelaşi sens, în care corifeii apostolilor, Petru şi Pavel, sânt *verhovnici* (v. textele religioase[95]), adecă, în echivalent profan: „căpetenii", „şefi" sau *fruntaşi* (cf. la Ureche, ed. Giurescu, p. 22: „ispravnic pre o *frunte*[96] de oameni de ţară" şi cunoscutul *celnic*, cu dubletul sârb. *ceonic*[97], faţă de care se găseşte în acelaşi raport ca *Belgrad* cu *Beograd*).

Dar „vrăjitor", de care pomenirăm mai sus, are, în vechea românească, un sinonim, care e, în acelaşi timp, un omonim al lui *vârhovnic* al nostru: pe *vâlhovnic* (cf. *vâlhă*, *vâlvă* şi *vâlvoiu*).

Originalul acestui *vâlhovnic*, „ce să tâlcuiaşte din limba sloveniască: vrăjitorĭu" (Cantemir, *Hronicul*, 136), e, vădit, vsl. ВлъховникЪ, μάγος, *magus* (Miklosich), care se întâlneşte şi'n

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16)

forma-i simplă ВАѫХВѫ μάντις, *vates*, μάγος (*ibid.*) în reflexul coresian *vâlsvi*, *vâlsfi*, „magii, craii de-la-Răsărit" (v. *Carte cu învățătură*, ed. Puşcariu-Procopovici, p. 500).

Intr'un „Laslău, craiul unguresc, carele-i zic că au fost *vâlhovnic*" din Ureche (ed. Giurescu, p. 9 [98]), unde o variantă glosează: „filosof" (*ibid.*), ca şi'n cutare loc din Dosofteiu (*Viața Sfinților*, 40, 6, 7), în care e vorba de un „filosofu şi *vlăhovnicu* de ispravă", dar, mai ales, în pasagiul din acelaşi scriitor (40, 6, 16), în care e chestiunea de „cărțăle ceale de *vlăhovnicie* şi de farmece", înțelesul de „vrăjitor, mag, astrolog" (cf. *amăgitor* [99]) e atât de răspicat, încât ne miră că s'a putut pune în fruntea acestor din urmă două exemple lemma: „*vălhovnică* = Vorsteher, Oberst" (v. Anuarul Weigand, V, p. 140). „Mai marele vâlhovnicilor" (*ibid.*) e de fapt = *vârhovnicul vâlhovnicilor*, întocmai precum „vărhovnicii vrăjitorilor", citat mai sus = *vărhovnicii vâlhovnicilor*: cele două cuvinte se pot întâlni astfel, fără tautologie! [100]

Pentru a prevenì pe viitor asemenea confuzii, pot slujì rândurile acestea.

17. „**Procajen**, adică stricat" (p. 58), implică o uşoară confuzie cu *pricaz*, *pricăjesc*, „vatăm, stric" (v. Miklosich, *Et. Wb.*, supt *kazi-*), care se întâmpină, de fapt, ceva mai încolo (p. 69): „li să făcè toate [animalele] *pricăjite*" (ἐγίνετο διάστροφα καὶ ἔμπηρα καὶ ἀπόπληκτα); cf. *năcaz*, *năcăjesc* [101].

Cuvântul traduce exact pe ὃς... λέπρην ἢ λεύκην ἔχῃ din original (I, 138) şi, ca atare, corespunde în totul vsl. *prokaza*, „lepra", *prokazivꙑ*, „leprae" (Miklosich, *l. c.*).

18. „Zicând copilul acestia, începù Astieag a-l cunoaşte: şi fața şi chipul îl **răducè**, şi răspunsul mai voinic..., toate să apropiè" (p. 49 = I, 116:... καὶ ὅ τε χαρακτὴρ τοῦ προσώπου προσφέρεσθαι ἐδόκει ἐς ἑωυτόν...). — „Chimon... putând să hălăduiască la Asiia, n'au vrut, pentru ca să nu se pară că de frică face acesta lucru, şi *să să răducă* la Împăratul..." (p. 393 = VII, 107:... μὴ δειλίῃ δόξειε περιεῖναι βασιλέϊ...).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Etymonul e evident: lat. *reducere;* iar sensul de „a semănà, a se asemănà cu cinevà" se confirmă, nu numai prin cutare pasagiu din Cantemir (*Hronicul Romano-Moldo-Vlahilor*, p. 885): „căci şi la față foarte ş'au fost *răducând* cu dânsul", ci şi prin accepțiunea actuală, de „ressembler [vaguement] à qqn.", a lui

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

aduc (v. Dicţ. Acad., *s. v.*, şi cf. *aduc aminte*, fr. *rappeler)*. — De altfel, însuşi sensul unei expresii ca: „lucrul *se reduce* la aceeaşi“ (cf. fr. *cela revient au même*), arată legătura semantică: „se reduce“, fiindcă „aduce“ (nu diferă esenţial [102]).

19. Etimologia populară e reprezintată, în textul de care ne ocupăm, prin cîteva specimene destul de remarcabile.

Laţ = laqueus [103] apare o singură dată cu adevărata-i fizionomie: *laţuri* (p. 127); altfel se confundă, când cu *leaţ* (pp. 152, 387), când cu *lanţ* (p. 226: *„lanţi“*). — *Platanul* (πλατάνιστος, πλάτανος, *platanus*), când nu e „finic“ (φοῖνιξ, *palmus*), e curat *paltin* (p. 370 = VII, 27) [104].

Cel mai picant exemplu se găseşte însă la p. 22, unde „la *Barbarezi*“, numele arhaic al *Berberilor* Africei-de-Nord, pe care traducătorul găsise cu cale să-l adauge după „la Libiea“ (ἐν Λιβύῃ [105]) din original, a devenit, cu ajutorul copiştilor etimologizanţi: „la *Bavareji*“!

Cazul n'ar puteà fi explicat, fireşte, ca o „localizare“ contemporană, în genul lui *Franţoji* pentru *Celţi* sau *Tătari* pentru *Sciţi* din originalul grec, şi, de altfel, el nu e fără pereche: „alb. *barbarés, zi* 'Barbareske'... Die von Hahn angegebene Bedeutung von 'Deutscher', 'Deutschland' beruht auf einem Irrtum, vielleicht einer Verwechslung mit *bavarés* 'Baier'“ (G. Meyer. *Alb. Wörterb.*, s. v.).

20. O deosebită importanţă prezintă următorul pasagiu (p. 216), pe care-l reproducem, cu textul original corespunzător (IV, 20) în faţă:

„Iară, decinde de apa Gherului, sănt Tătarăi ce le zicu Împăraţi şi sănt Tătarăi cei buni şi mulţi, cei ce socotesc pre ceialanţi că le sănt lor robi; şi aceştiia lăcuesc di spre Răsărit, spre *troianul* ce au făcut robii tătărăşti, care s'au bătut cu Tatarăi. Iară di spre Amiazăzi, spre Tavrica, spre Răsărit, iaste *oraşul Măiaculuj* şi *scala*, căriia îi zic elineşte Crimni, ce să înţelege 'răpi' (acum îi zicu Crăm)“.

Πέρην δὲ τοῦ Γέρρου τοῦτα δὲ τὰ καλεύμενα βασιλήϊά ἐστι καὶ Σκύθαι οἱ ἄριστοί τε καὶ πλεῖστοι καὶ τοὺς ἄλλους νομίζοντες Σκύθας δούλους σφετέρους εἶναι· κατήκουσι δὲ οὗτοι τὸ μὲν πρὸς μεσαμβρίην ἐς τὴν Ταυρικήν, τὸ δὲ πρὸς ἠῶ ἐπί τε τάφρον τὴν δὴ οἱ ἐκ τῶν τυφλῶν γενόμενοι ὤρυξαν, καὶ ἐπὶ τῆς λίμνης τῆς Μαιήτιδος τὸ ἐμπόριον τὸ καλέεται Κρημνοί“.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

Tălmăcirea, deşi redă destul de exact sensul originalului, lasă, totuşi, de dorit pe alocurea. Astfel, fără a socoti substituirea ţării prin locuitori sau redarea superlativelor prin positive, alineatul cu delimitarea e confus tradus, iar restul: greşit (λίμνης Μαιήτιδος τὸ ἐμπόριον = scala Mării de Azov, a „iazărului Măiaculuiˮ, cum se zice, de fapt, ceva mai la vale: ori „oraşulˮ e o lectură greşită, în loc de „iazărulˮ?), prescurtat („robii tătăreştiˮ = odraslele, fiii celor orbi s. orbiţi: αἱ ἐκ τῶν τυφλῶν γενόμενοι, — lucru demn de reţinut!), sau amplificat (tot ce urmează după „Crimniˮ). Dar nu aceasta ne interesează, ci *troianul*, de care e vorba.

Înnainte de a veni însă la el, să observăm, în treacăt, că derivatul *Măiacan* (p. V, cf. însă p. 246: „Măiaceniˮ, deci sing. *Măiacean*), echivalent cu *Crâmlean*, ar puteà fi prototipul n. de fam. *Măican* (cf. însă *Băican*) şi că rus. *majakъ*, „Leuchtthurmˮ (Miklosich, *Et. Wb.*, p. 180) e, probabil, însuşi numele *Măiaculuiˮ*, întocmai precum *far* e numele celebrei insule egiptene (*Pharos*) [106].

Aceasta ne aduce, însă, logic, la *troian*. Sensul de aici e, evident, acela de „şanţ (cu val)ˮ, „tranşeieˮ (τάφρος, fossa), şi, arheologic, „troianulˮ scitic intră în categoria acèlor întăriturii militare, strategice, datând din epoce diferite (v. acum în urmă Carl Schuchhardt, *Die sogenannten Trajanswälle in der Dobrudscha*, în „Abhandlungen d. Berl. Akad.ˮ din 1918 [107]), dar atribuite delaolaltă marelui Împărat, care şi-a legat numele de tot ce e monumental prin părţile Răsăritului nostru, — fapt care i-a şi atras porecla de *herba parietina*, de care pomenim mai jos (v. n. 52 şi J. Geffcken, *Römische Kaiser im Volksmunde der Provinz*, în „Nachrichten d. Göttinger Gesellschaftˮ, phil.-hist. Kl., 1901, p. 182 sqq., iar acum în urmă: R. Paribeni, *Optimus Princeps*, 4 vol.). — In adevăr, că *troian* e = numele lui *Traianus*, nu se mai îndoieşte nimeni (cf. şi Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad. Rom., p. 23: „fossa Traiani Imperatorisˮ). Forma *Troianus* chiar e atestată, de altfel, şi'n CIL 14433, unde v. Premerstein (*Klio*, XII [1912], p. 148 [108]) citeşte: „Trop(aeum) [T]roi(ani)ˮ, poate în legătură cu *Troia*, ca în cazul coloniilor „troianeˮ din Germania [109]. Fireşte însă, că forma rom. *troian* n'are a face cu cea citată, ci este aspectul slav al numelui, aşa cum se întâlneşte în toponimia transnistriană şi transdanubiană: *Val Trojanov*, şi azi, în guvernământul Kiev, în legătură cu legenda des-

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

pre „Trojan, tsar Ermilianskij (= rimlianskij)"; *Trojanov* s. *Trojanski pătŭ* (turc. *Traian iol*), la Bulgari, cari numesc ruinele de lângă Hissar: *Trojanov grad* (*Djenvizler*, la Turci, în legătură cu Genovesii), iar defileul de la Sud de Iştiman: *Trojanova vrata* (v. Leger, *La Mythologie slave*, p. 124 sqq. şi capitolul respectiv din Jireček, *Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe*, p. 6, unde se vorbeşte şi de oraşele *Traianopolis*, *Ulpiana*, *Ulpia Raetiaria*, *Ulpia Oescus* şi *Plotinopolis:* după Plotina, Împărăteasa; cf. şi *Gesch. d. Bulgaren*, de acelaşi, p. 74) [110].

Această formă a dat, firește, material etimologiei populare: prin apropiere de sârb. *troje*, „trei", *Troian* (la Ruşi, un zeu păgân, ca *Hârs*, *Veles* şi *Perun*) a devenit, la Sârbi, un monstru tricefal (cf. *troglav*), iar prin apropiere de τράγος, „ţap", Τραϊκνός (Τραγιαννός; cf. şi n. de fam. ngr. Τραγιάννης = Τραγοιάννης, ca Σκυλογιάννης, etc.) a putut dobândi urechi de ţap: ὡτία δὲ Τραϊανὸν λέγουσιν ἔχειν τράγου (v. Tzetzes, *Chiliades*, apud Leger, *o. c.*, p. 131): acelaşi resort de etimologie populară (cu celt. *marc* = cal) a făcut, ca un alt emul al lui Midas, *Marc*, soţul Isoldei, din „Tristan et Iseut", să fie înfăţişat ca ascunzând supt plete „des oreilles de cheval" (v. G. Paris, *Poèmes et légendes du moyen âge*, p. 132). — Ca o etimologie populară rom. cu *rouă* (prin **Roian* = *Troian*) vrea să explice Hasdeu (*Etym. Magnum*, III, art. *Bănat*, col. 3147) pe *Domnul-de-Rouă*, de fapt ipostasul românesc al ngr. Ἀνήλιος, pentru care, ca şi pentru Κύρα Ῥήνη [111], iubita eroului şi Doamna comorilor, v. în special Politis, Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, I, 183, 233 şi II, 1028 [102].

Dar să revenim la *troian*.

Adevărata descendentă a drumului lui Traian, *via Traiana* (coborînd, de la Porolissum-Moigrad în jos, pe valea Oltului), e *Calea Troianului*, nume oltean existent până azi (v. Şăineanu, *Semasiologie*, p. 254; P. Cancel, *Despre „Rumân" şi despre unele probleme lexicale vechi slavo-române*, p. 80 sqq.). Ca „strada lastricata da Traiano imperator", ea figurează şi 'n harta lui Del Chiaro (v. nouа ediţie a „Istoriei" acestuia, de N. Iorga): e aceiaşi cu „cardarmaua" cântecului popular, *caldarâmul* (cf. *taş-iolu* din Dobrogea), despre care vorbeam altă dată (Dacoromania, II, 653 [113]). — *Troian* se zice, însă, şi azi, în Bănat, o

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

„uliţă", „stradă" (comunicat de d. C. Daicovici): *troian* = via strata e, de altfel, atestat în Anonimul bănăţean (ed. Creţu, p. 375). Chiar „urma lăsată pe teren de nămeţii de zăpadă", *troienele* ei însişi, ca „valla nivea" ce sânt (cf. *a troieni*), se chiamă *troian* (Rev. Pădurilor, XXXV [1923], p. 20), cum şi „o cusătură şerpuită de linicuri (*sic*) împrejurul căreia se fac florile" (Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, p. 74), „anumite ornamentaţii, cusute pe pânză" (acelaşi, *Îngerul Românului*, p. 339).

Sensul strict militar (fiindcă, de altfel, şi drumul erà o „Heerstrasse", iar accepţiunile citate mai sus se explică, toate, din „valuri") îl are însă *troian* în locul citat din textul nostru, cum şi 'n atâtea altele din vechii noştri scriitori, unde el designează apriat un *vallum*, o *fossa:* „De acest vestit împărat [Traian] e şi *şanţul săpat, troianul*", spune, d. ex., M. Costin (*Letop.*², I, 21). Indiferent de originea lor (v. studiul d-lui C. Brătescu: *Valuri, hotare şi tranşeie basarabene*, în „Rev. Istorică", IV [1918], p. 117 sqq., unde se relevă şi sinonimul cronicăresc *„hindichiul* lui Traian" [114]), *troianele* acestea sânt atribuite însă lui Traian, precum la el sânt raportate, ca la „Împăratul" *per excellentiam*, atâtea alte ruine sau accidente topografice, care nu aveau a face nimic cu el. Astfel, nu numai Podul de la Severin, ci şi cel de la Isaccea, lângă care e „Movila lui Traian", se chiamă *Podul lui Traian* (v. Boucher de Perthes, *Voyage à Constantinople*, II [115]); *Vadul-lui-Traian*, în Cerna, se menţionează, ca din timpul lui Iorgovan (Codin, *Legende, tradiţii şi amintiri istorice*, p. 21), împreună cu *Brazda-lui-Traian*, zisă şi: „Brazda-lui-Iorgovan" sau „Brazda-lui-Novac" (*ibidem*, p. 14 sqq. [116]); *Pratul-lui-Traian* se chiamă o câmpie de lângă Turda (v. Şăineanu, *Semasiologia*, p. 178), iar *Câmpul Traianului* s. *Câmpul lui Traian* [117] se chiamă, lângă Zlatna, locul unde „Traian, după ce a învins pe Decebal, s'a ospătat cu căpitanii săi" (Frâncu-Candrea, *Moţii*, p. 36). Nici *Masa-lui-Traian* nu lipseşte, lângă care, spune un ţăran din Vâlcea (în rev. „Ion Creangă", VI [1913], p. 106), s'a găsit o căldăruşă de bani [118].

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Dar nu numai drumurile de pe pământ sânt *troiene*, ci şi cele de pe cer: „Calea lactee" s. „Calea laptelui", care, pentru Apuseni, poate fi *chemin de Saint-Jacques, camino di Sant Jago, Jakobsstrasse*, pentru noi, Românii, e *Calea lui Troian* s. *Traian* (v. Pamfile, *Cerul şi podoabele lui după credinţele pop. rom.*,

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

p. 188), *Troian* sau *Troianul cerului* (I. Otescu, *Credinţele ţăranului rom. despre cer şi stele*, în „An. Ac. Rom.", XXIX [1906—7], p. 471 sqq). — Numele are un echivalent în it.-pop. *la strada di Roma*, „nell' astronomia contadinesca, la via lattea" (D. Comparetti şi A. D' Ancona, *Canti e racconti del popolo italiano*, IV, p. 225), şi 'n nsl. *rimska cêsta*, lit.: „Römerstrasse" (Miklosich, *Et. Wb.*, p. 279, supt *Rimŭ*), iar legenda pop. rom. despre Carul-Mare şi Mic, cu care „Traian a cărat la Roma din *robii* daci" (Pamfile, *o. c.*, p. 165), lămureşte în deajuns, nu numai numele citate, ci şi denumirea sinonimă de *calea* s. *drumul robilor*.

O altă denumire e, însă, aceea de *drumul orbilor*.

Ea merită o deosebită atenţie, fiindcă a o expedià ca pe o simplă etimologie populară din *drumul robilor*, cum se face de obiceiu, ni se pare o greşală: *calea rătăcită* şi *drumul şchiopilor*, care s'ar puteà invocà în sprijinul acestui mod de a vedeà, sânt evidente creaţiuni secundare, posterioare [119].

Adevărata explicaţie ni-o dă, socotim, pasagiul din Herodot, pe care l-am reprodus la început.

„*Robii* tătăreşti" din versiunea română apar, anume, în textul grecesc, ca „fii ai *orbilor*" (οἱ ἐκ τῶν τυφλῶν γενόμενοι), deoarece, după Herodot (IV, 2), „Sciţii *orbesc* pe toţi *robii* lor" (τοὺς δὲ δούλους οἱ Σκύθαι πάντες τυφλοῦσι — motivarea, naivă, e indiferentă: reţinem faptul!), iar, la săpatul *troienelor*, aceşti robi orbi erau întrebuinţaţi: nu este această explicare istorică, reală, preferabilă celei prin etimologie populară?

Adăugim că denumirea de *Calea Ţiganului* sau *Paiele Ţiganului* se explică, la rândul său, prin faptul, istoric, al robiei Ţiganilor, care a dus la sinonimia, notorie, dintre *ţigan* şi *rob*.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

Note.

[1] Preferăm acest termen, întrebuinţat şi de M. Bréal (*Essai de sémantique*, ed. a II-a, Paris 1899), acelui de *sematologie* (Körting, *Encyklopädie der rom. Philologie*, II, 151) şi chiar aceluia, cu mult mai răspândit, de *semasiologie* (aşa şi Şăineanu, *Incercare asupra semasiologiei limbii române*, Bucureşti 1887). Baza e, doar, aceeaşi la toate (vgr. σῆμα = semn, cf. vr. *parasimà* = ngr. παράσημα, «insemne»), iar, dacă celelalte două formaţiuni, pe lângă unele inconveniente (ngr. σηματολογία = heraldică!), au avantagiul analogiei cu *etimologie*, *morfologie*, ba chiar *semiologie* (termen împrumutat din medicină, — ca şi »pathologie« şi »thérapeutique« ale lui Gilliéron: despre »pathologie du langage« scrisese, de altfel, şi Littré! — de F. de Saussure, pentru a designà ştiinţa care studiază »sistemul de semne exprimând ideile«, sau »viaţa semnelor în sânul vieţii sociale« şi care nu trebue, deci, confundată cu *semasiologia*, cum observă expres editorii, în *Cours de Linguistique générale*, ed. a II-a, p. 33, n. 1), etc., *semantică* îl are pe acela de a fi mai scurt, mai comod, fără a fi măcar lipsit de paralèle consacrate: el rezultă din gr. σημαντικὴ τέχνη în acelaşi chip, ca şi *gramatică* din γραμματικὴ (τέχνη), sau *fonetică* (a sa „contre-partie"), din φωνητικὴ, al cărei dublet, *fonologie*, a putut fi contestat, chiar în accepţiunea-i specifică (v. *Grai şi Suflet*, I, p. 157). S'ar puteà spune chiar, că, în special pentru limba noastră, *semantică* are un drept de protimisire, deoarece rom. *simandicòs* = ngr. σημαντικός, — abstracţie făcând de nuanţa-i peiorativă, — e, în fond, acelaşi cuvânt cu *semantic*: „însemnătate" (fr. *importance*, *considération*, *portée*, germ. *Wichtigkeit*, *Tragweite*) şi „însemnare" (fr. *signification*) se şi confundă, adesea, în graiul curent (ca şi germ. *Bedeutung*, pe care l-am evitat înadins, în diferenţiarea noţiunilor, din cauza echivocului său), vorbindu-se, de ex., de *„însemnătatea* cutărui cuvânt", deşi, în realitate, nu e vorba decât de „semnificaţia, sensul, înţelesul, accepţiunea" lui (cf. A. Darmesteter, *La vie des mots étudiée dans leurs significations*, ed. I-a, Paris 1886), şi, ca atare, singurul termen propriu, adecvat noţiunii, e *însemnare*, exprimând un criteriu intelectual, logic (cf. înţelesul de „notes, observations, remarques" al pl. *însemnări)*, iar nu unul moral, axiologic, ca *însemnătate*. (Că *însemnat*, „important, distins", e numai o accepţiune figurată a sensului originar, concret: „prevăzut cu un *semn* distinctiv, caracteristic" [cf. vr. *beleag* şi *znamenie* din Ps. Sch.], în genul unuia „cu stea în frunte", „mai breaz", sau „mai cu coarne", — interesantă, sfera rustică a metaforei! —, se vede clar din aceea, că epitetul se aplică, în vorbirea populară, nu numai oamenilor moral-superiori, ci şi acelora cari se deosebesc de marea massă a semenilor lor normali printr'o infirmitate sau un defect fizic oarecare: un spân, un şchiop, etc., sânt „oameni *însemnaţi*" de Dumnezeu (cf. lat. *insignis ad deformitatem puer!)*, ca „oameni răi", de care să te poţi ferì, întocmai precum un stâlp cu „semne" pe el se zice „însemnat", sau precum cutare stâncă de lângă „apa Nistrului" se chiamă, în „Herodotul" nostru, p. 234: „piatră *însămnată*", fiindcă poartă pe ea „urma lui Iracliu"; cf. *ibid.*, p.

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

373: *a închipui* = a însemnà, ca şi *a pildui*, p. 249, iar, cât pentru pomenitul *beleag*, „signe de reconnaissance", v. Dicţ. Acad. şi cf. megl. *bileg*, „semn, crestătură la urechile oilor": *Grai şi Suflet*, I, p. 33). — Din literatura mai nouă, referitoare la semantică, sânt de menţionat în deosebi: A. Meillet, *Comment les mots changent de sens* (în »Linguistique historique et linguistique générale«, Paris 1921, pp. 230—271); — Kr. Nyrop, *Ordenes Liv*, trad. germ. de R. Vogt: *Das Leben der Wörter*, Leipzig 1903; — Fr. Harder, *Werden und Wandern unserer Wörter*, Berlin 1911; — Sextil Puşcariu, *Din perspectiva Dicţionarului*, II, Cluj 1922. — Recensia, fundamentală, a lui Gaston Paris, asupra operei citate a lui Darmesteter („La vie des mots", în *Mélanges Linguistiques*, publiés par Mario Roques, II, pp. 281—314), păstrează o permanentă actualitate, ca şi reflexiunile lui Bréal (*o. c.*, pp. 305—339: »L'histoire des mots«). — O extrem de interesantă desbatere linguistico-psihologică, provocată de o comunicare a d-lui A. Meillet, având ca subiect: *Le caractère concret du mot*, iar ca încheiere: »En réalité, séparés ou non les uns des autres, les mots ne sont autonomes ni phonétiquement ni au point de vue sémantique« şi: »La tendance universelle du langage, au cours de la civilisation, a été de donner au nom un caractère de plus en plus indépendant de tous ses emplois particuliers«, v. în *Journal de Psychologie morale et pathologique*, XX [1923], p. 246 sqq.

[2] Nu numai cea dintâiu, ci, de fapt, *singura* versiune românească arhaică a unui text clasic.

[3] V. pentru această atribuţie, pe lângă Prefaţă, şi: *Revista Istorică*, I, pp. 5 şi 299, n. 1, cum şi N. Iorga, *Observaţii ale unui nespecialist asupra Ist. Antice*, p. 87, n. 1.

[4] După G. Pascu (*Ist. lit. rom. din secolul XVII*, p. 97), el ar puteà fi mai degrabă Milescu. — Obiecţia că notiţa referitoare la Candia ar fi a unui copist grec (Puşcariu, *Ist. lit. rom.*, I, 205), implică ipoteza traducerii după un manuscript, puţin verosimilă faţă cu faptul că ediţia primă, aldină, a lui Herodot datează din 1502.

[5] Cf. p. 427: „nu-mi *va* binile".

[6] Cf. şi: moartia care li *era viitoare* = era să li vie (p. 423).

[7] Pentru oscilaţia între *din* şi *de*, cf. şi *afară din* = *afară de* (p. 331), iar p. *alegând*, şi: *ales*, idem (p. 142). — Ideia e perfect clară: a alege (a deosebì, a pune de o parte, cf. fr. *hormis*) din grămadă (cf. *egregius*, *electus*), a exceptà (a lua la o parte), a separà de, etc.

[8] V. d. ex. p. 42 şi urm. — Foarte rar numai (p. 135):» *pren pregiurul tuturor*, iaste un zidu *unpregiur*« şi (p. 189): „*pregiur* unui copaciu" (cu gen.); alt caz (p. 28) e nesigur (v. nota cu emendaţiile). — Pentru construcţia arhaică (cu acc.), cf. şi Puşchilă, *Molitv. lui Dosofteiu*, p. 109.

[9] »Laconiĭ . . . sănt maĭ viteji *de* toţĭ oameniĭ«: nu superlativ (»ceĭ mai viteji dintre toţĭ oamenii«!), ci comparativ, ca'ntr'un »maĭ vrătosŭ *de* toate fsatele« şi'n alte exemple din Ps. Sch. (v. ed. Candrea, I, p. CCVII). E forma obişnuită azi numai după *mai mult* şi *mai bine* în acelaşi înţeles (cf. fr. *bien* = *beaucoup*): »mai bine *de* doi ani« (cf. fr. *plus de deux ans*, it. şi calitativ: *meglio di lui*) ori în idiotismul »care *de* care (s. care mai

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

de care) mai bun« = unul mai bun *decât* (ca) altul, pe întrecute (cf. şi fr. *c'est à qui, à qui mieux mieux*).

[10] „*Să* nu ar vrea iale, nu le-ar fi jăcuit" = dacă nu voiau ele, să nu fi vrut ele, etc.

[11] In Cantemir, *Hron. Romano-Moldo-Vlahilor*, ed. Acad., p. 866: *cândailea*.

[12] „Ce fiiul giurământului fără nume iaste, nici ari *mănu*, nici ari picioare". — *Mănule*, ca pl. art., e curent; cf. şi actuala formă dial. *mânurile*, care presupune de asemene un sing. *mân(u)*, deşi, poate, nu neapărat (cf. *făinuri*, de la *făină*, *mărfuri*, de la *marfă*, cu toată nuanţa de sens: „feluri, soiuri de făină s. marfă").

[13] Pentru fenomenul de rotacism, indiferent dacă se datoreşte influenţei suf. de pl. sau disimilaţiei, cf. şi *nimerile* (p. 70) s. *nimirile* (pp. 9, 75, etc.), faţă cu *nimine* (p. 123), apoi *pără* (p. 36, etc.), *păr' unde* (p. 56), faţă cu *păn(ă)*.

[14] Să amintim cu acest prilej pe „bune ome!" din epizodul întâlnirii lui Dragoş cu bătrânul Iaţco, eponimul legendar al Sucevei (= Iţcanilor), în poema polonă a lui Miron Costin, tradusă de Hasdeu (*Arhiva Istorică*, I, p. 166 = V. A.-Ureche, *Miron Costin, Opere complete*, II, p. 16), spre a sublinia, că, atât în acest pasagiu, în care originalul dă: *„binec ome"*, i. e.: „bineţ[e], omule", cât şi'n pasagiul din Prefaţă, relativ la Eustratie Logofătul (Ureche, *o. c.*, p. 78), unde originalul are: „naypierwszego" (de la *pierwszy* = cel dintâiu), »bun« reprezintă numai *traducerea lui Hasdeu*, greşită în primul pasagiu şi improprie în al doilea. Concluziile d-lui Pascu (*Gligore Ureache*, p. 38), care se bizuia pe premisa falsă că acest *bun* aparţine lui Costin însuşi, pentru a conchide că vr. *bun* din Alexandru-cel-Bun e = *bătrân*, rămân deci în aer.

[15] *Luînrii* = luării (p. 353) e însă, de sigur, un simplu lapsus calami. — O curioasă anastrofă a pronumelui-subiect, p. 157: „s'au *ei* bucurat". — Nu mai vorbim de mulţimea elementelor lexicale: *olat*, *smerin*, *rocoşesc*, *vorovesc*, *cerc* = caut (p. 137), *a înputà* (p. 38), *cust*, etc., cele mai multe existente dialectal şi azi (cf. *zo te cuşte*, despre care v. Drăganu, în rev. de faţă, I, p 308), şi, încă mai puţin, de gloata formaţiunilor caracteristice în *-ciune* (*blăstămăciune*, *flămânziciune*, *pângăriciune*, *plodiciune*), rivalizând cu cele în *-ătate* (*meserătatia*, *stăpânătate*) şi *-inţă* (*fericinţă*, *hălăduinţă*, *nefolosinţă* = netrebnicie, *nesfătuinţă* = nesocotinţă, nechibzuinţă, cf. *nesfătuire*: v. indicele!). — *Vătămătură*, specializat acum în accepţiunea de „hernie, surpătură", are sensul general de „stricăciune, jignire" (p. 242), iar *pamente* = „pomană, pomenire" (*passim*), azi, sporadic: *pamneţe* = *pam(e)neţe*, „batistă cu un ban în ea, care se pune în mâna mortului" (rev. „Ion Creangă", V, 96); cf. *pominocu*, „prinos, pomană" (Ps. Sch.). — Pentru însemnarea lui *colac* („colacul epilor", p. 212), cf. *colaci*, „daruri" (p. 52), *colacii*, daţi ca plocon de Crăciun Domnului (Ureche, ed. Giurescu, p. 277) şi derivatul *a colăci*, „a găsi un lucru pentru care ai fost însărcinat" (Codin, *O seamă de cuvinte*, p. 20); iar, pentru *tinereţă* = *tinerime* s. *tineret* (p. 209) şi *prostime* (la Anon. Băn., p. 363: *prostame)* = *prostie* (p. 201), cf lat. *iuventus* pro *iuventa* (Quicherat, *Mé-*

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

langes de philologie, p. 25). — Pentru „a fi cu vinul *a mănă*“ (p. 160), adecă *la îndemână*, cf. *priceav* = *beţiv* (*ibid.*), gr. φιλοῖνος, *o'ἴνῳ προκείμενος* din original (III, 34), iar în deosebi pentru *a mănă* (a fi), cf. şi lat. *amanuensis*, *a manu* (servus), gr. προσχειράριος (gloss. Philox., p. 15, 49 Goetz).

[16] Genitivul numelor de acest soiu (Ἰοῦς, Λητοῦς, etc.) erà o dificultate serioasă pentru traducătorul român, care-l ocoleşte cum poate: „biserica *bozului* Litos“ (p. 138), „biserică . . . *a lui* Litus“ (p. 139), făcând dintr'o „dumnezăoaică“ (cf. „sărbătoarea Irei [= Herei], dumnezăoaicei“, p. 14) un „boz“ (cf şi „bozul Artemis“, „Athina bozul“, „capiştea Afroditei, bozului“, „biserica Dimitriei bozului“, ba chiar: „biserica bozului Dimitrie“; pp. 12, 24, 44, 490, 491): printr'o ciudată inconsecvenţă, traducătorul, care n'a evitat morfemul »dumnezăoaică« (cf. *leoae* şi *şărpoae*, p. 189), îl evită cu grijă pe *boază* (aşà, Cantemir!). — Uneori, genitivul grecesc trece pur şi simplu în locul echivalentului român: „preste obiceiul *Spartis*“ (p. 289 = Σπάρτης; cf. şi: „unui *Iroosu* ca Măriia Ta“ = ἥρως (în dedicaţia Octoihului din 1720, reprod. în Bianu-Hodoş, *Bibliogr. rom. veche*, II, 3). — Forma greacă e în chip logic păstrată la unele nume de animale exotice: *chitosă* = gr. κῆτος, „chit“ (p. 326), *trohilos* = τροχίλος (p. 112), în „Fisiologul“ vr. din rev. „Ion Creangă“, IX, 10, greşit: „teohili“, echivalaţi cu „pituliciile“.

[17] Şi supt acela al criticei verbale! Confruntarea cu originalul duce la stabilirea unor corupţèle clasice (şi nu vorbim de acelea pe care le-a emendat, cu spiritul său critic οὐδενὸς δεύτερος, editorul însuşi): „la *Savva*“ (p. 20) = la *Ava* (ἐς Ἄβας); — „din munţi *Serinţi* a Dindiminii Maicii“ (p. 33) = din munţi(i) *svinţi* a D. M. (ἐξ οὔρεος ἱροῦ μητρὸς Δινδυμήνης); — «la *Înpărăţie-ş*» (p. 52) = la *părinţi-ş* (εἰς τοὺς γειναμένους); — „şi, *având*, şi cumpără“ (p. 66) = şi *vând* şi cumpără; — „atâta *iaste* avia (*sic*) Nafcratis“ (p, 145) = atâta *cinste* avĭa (ἐτετίμητο) N.; — „Anaharsis să fie fost *ucigaş* lui Indathirsu“ (p. 231) = *unchiaş* (πάτρων); — „şi *încă* şi *solii* încă le agiutoriră“ (p. 314) = şi *Ionii* şi *Eolii* încă le agiutoriră (παρῆσαν οἱ Ἴωνες . . . καὶ Αἰολέων οἱ Λέσβον νέμονται); — „se luară în *vinele*“ = (p. 492) = *învincind* (cf. p. 351), i. e.: învingând (νικῶντες). — P. 105, îndreaptă: „iar Eghiptenii ocăresc pre aceia; ce [= ci ei, ei înşii] din ovăs fac pâine . . .“. — Unul din cele mai corupte pasagii (IV, 113, p. 242) trebue restituit astfel: „Şi cătră partia de *Miazăzi* (de fapt: pe la amiază, ἐς τὴν μεσαμβρίην), făceà Amazoanile aşa: să răşchira câte doă şi rei pentru hrană [de fapt: pentru „treabă“, pentru sine, ἐς εὐμαρίην]: şi începură a să răschirà şi voinicii, asăminia. Şi, aşa, unul dintru ei, singurându-să iar o Amazoană, îi stărnută; şi ia nu se feri, ci să lăsă de să apropiè voinicul, şi, aşa, îşi făcură hriaba amândoi. Deci a grăi nu putură, pentrucă nu-şi înţelegè, şi (= ci) ia încă îi arătâ cu degetul, cum să-i mai aducă unul cu sine a doă zi la acel locu, pentru că ia încă cu doă [de fapt: una, pentru a se face, împreună, doă, δύο γενέσθαι] va veni. Şi, aşa, voinicul acela spusă şi cătră ceelalţi Tătari [= Sciţi], şi a doă zi mearsă la locul aceala şi cu altul, şi aflară pre Amazoana aceia şi cu altă Amazoană. Şi, văzând ceelalţi voinici, într'acest chip să dederă în viiaţă [— tăinuţ] cu ei împreună şi cu celelalte Amazoane“ (Aici începe de fapt

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

un nou paragraf: 114). — *Galaleros* al ms. (p. 312) e o interesantă diplografie: „să margă *la Galaleros* = să margă la Leros (cf. textul, cum și exemplul analog al lui „Boțulescu de *Mălălăești*" din I. Bogdan, *Cântece mss. sl.-rom.*, p. 27 = *Mălăești*, din *Mălaiu*, iar nu din... Malalas!). — Deosebit de importantă pentru tehnica traducătorului sau, cel puțin, a copistului e coruptela de la p. 28: „Și au gătit și ei un crontir de aramă, făcând *pin pregiurul lui buzăi* multe chipuri de fiară" = *prin pregiurul buzăi lui*, sc. clondirului (περὶ τὸ χεῖλος; cf. p. 76: „iazărul pre la buză" = τοῦ ποταμοῦ τὸ χεῖλος), în care anastrofa pron. *lui* (confundat cu art., înaintea lui *buzăi*, confundat, la rândul său, cu *bozii*, „bojii"?) n'ar fi fără precedent: „era locul *foarte* o stâncă tare și răpoasă" (p. 35), „*foarte* cu ziduri tari" (p. 74), „văzuiu copil *gios* mic zberând" (p. 47), etc. — „Singuri veniți" (p. 101) traduce pe αὐτόμολοι (II, 30; cf. *singur-ținitor* = αὐτοκράτωρ, aici τύραννος, p. 180). — Ca un „tic" ortografic al traducătorului (sau copistului) trebue privită și duplificarea lui *-v-* din *Savva*, în coruptela emendată mai sus: confusia cu *Sabba* ar explică-o, de sigur, în speță, dar ar lăsă neexplicate pe *Livvia* (p. 264), *Evvropa* (pp. 86, 253), *Savvacos* (p. 133), etc. Familiaritatea traducătorului cu greaca modernă, în care ὄρνις (ὄρνιθα) a ajuns la înțelesul de „găină" explică greșala semnalată la p. 249, ca și traducerea lui χρόνος, „timp", prin „an", sensul ngr. (p. 16: „întru acesta an" = ἐν δὲ τῷ αὐτῷ Χρόνῳ τούτῳ). — Alte emendațiuni facem incidental, în text („*curând* negoață" de la p. 3 e o greșală de tipar, poate mai puțin evidentă ca altele, în loc de *cărând* n. = ἀπαγενέοντας; de asemenea, p. 14: „ce *aceeași* muriră [tinerii]" = *acieași*, „tot aci").

[18] Accentuat pe finală (oxytonon); pentru înlăturarea echivocului, s'ar puteà scrie: *nepoțâ*, ca *întrâ* (perf. simplu, spre deosebire de pres. *întră*). Atunci ar înțelege, poate, și calaboratorii d-lui Bărbulescu, de la „Arhiva" (1923, p. 43).

[19] Alt izvor, care, cu toată aparența contrarie (v. cercetările lui Hasdeu și Crețu), n'a fost sistematic exploatat: față cu *gsune* — sponsus, *gsunyel* — sponsulus, *gsunelash* — idem (p. 242) nu s'ar mai puteà vorbì de caracterul neologic al lui *junel*, la Românii dintre Vidin și Timoc: *ajùnel* (v. monografia d-lui Bucuță, p. 129; cf. și forma rotacisată, *giurelu*, din Ps. Sch., mr. *gionar*, *giunar*, apoi topon. *Valea-Junilor* din Muscel, și, subsidiar, vr. *giuvan* = it. *giovane*, „mignon"); iar, pentru etymonul lui *mulțămesc*, nu s'ar omite tocmai cea mai elocventă atestare: *multzanу* — Deo gratias, *multzenу* — idem, *multzenesk* — ago gratias (p. 354); cf. și ngr. σπολλάτη. — Și *negoațe*, „mărfuri", din Herodot, pp. 3, 270, se găsește: *negocz* — merces (p. 355). — *Paliczé* — baculus e *păleață*: *pală* (cf. Pascu, *Suf. rom.*, p. 29), mai curând ca ngr. πέλεκυς, „baltag", πελέκι, „foarfece" (și'n albaneză).

[20] Cf. și dubletul *a părià* (p. 353) = *a pârâ* (p. 126: „di-l va *pâra*").

[21] Mai exact: „de *destule* ori", „assez souvent", adecă tocmai înțelesul lui *bugăt*, „destul, mult", a cărui identitate cu *bogat* apare astfel evidentă (A. Scriban, *Lista ungurizmelor limbii românești*, extr. din „Arhiva"-Iași pe

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

[22] Pentru etimologie, cf. obişnuitul *sfârc*, cum şi ung. *fark*, „coadă".

[23] Actualul fam. *lipseşte din ochii miei!* = pleacă s. piei de-aici; se întâmpină, atenuat, la p. 123: *„să lipsiţi de pe a' mele hotară"* (cf. p. 87: „pasă dintr'această ţară!"). — De observat, că *pas(ă)* nu e peiorativ prin el însuşi: „pas'sănătos!" (p. 52) = mergi (umblă) sănătos!

[24] Tot aşă, *judecată* (p. 334), faţă de *judeţ* (pp. 160, 240, 276. etc.), specializat ulterior cu înţelesul administrativ-geografic.

[25] Tiktin nu cunoaşte decât pe *învingătură* „Sieg (?)", din Palia, Gen. 49, 4. — Cuvântul e des la Dosofteiu (d. e. Prol., 151: „fu *învincitu* de svntul Petru") şi se aude, rar, până azi: „Pe când se *învinceau* [fraţii rivali] mai amarnic" (rev. „Ioan Creangă", II, 84), unde sensul pare a fi mai mult acela de „contendere", „a se lupta", a se *(în)vânzoli*, deci: **vinco* = *vincio*, „leg", în loc de *invinco* = *vinco*, „înving" (cu *-c-* nealterat).

[26] P. *ajuns de cap*, „priceput" (cf. *nu mă ajunge, taie capul*), avem varianta *ajuns la minte* (p. 377). — *De asăminia cu cineva* (p. 262) e sinonim cu *de o potrivă*, ca şi cu *(a)tocma* (pp. 316, 392) = întocmai (p. 28: *întocma cu*) şi turcismul *chezi* (p. 442); cf. *a(v)idoma, liştav, leit-poleit, ruptă-bucăţică*, etc., cum şi verbele *a se tocmi* = a se asemănă (p. 115) şi *a răduce* (v. no. 18) = a aduce.

[27] Adauge: *persian* (cf. *persiane*, „draperii la ferestre", şi *persiană*, „un soiu de canapea"), vechiu *persianesc*, iar ca n. propriu: *Persianca* (cf. *persancă, persiancă*); apoi, apelativele: *piersic(ă)*, pomul şi fructul, poate *perjă* = ung. *perzsa*, propriu: „persan" (Scriban, *l. c.*, p. 283); în sfârşit, echivalentele: *ageamiu, Cazâlbaş, Ferzeliu* (n. de fam., ca şi *Persu, Persescu*, originar n. de botez: după Sf. Iacob *Persul*).

[28] Cf. p 380: „o sabie *persască*, achinachis"=ἀκινάκης; altfel, tradus prin *chilum* (pp. 226, 228), *chilom* (*Cron. exped. Moreii*, ed. Iorga, p. 83); cf. şi *hangeriu*=ἐγχειρίδιον (p. 383). — *Miţurcă* (pp. 35,388), *miţuşcă* (p. 88) sânt variante, născute supt influenţa lui *miţă, miţuşcă* şi *ţurcă*, din cunoscutul *misiurcă*, „coif egiptean (cf. κυνέη din text), misirliu" (*Misir* alternează cu *Eghipet*, ca şi *Eghipteanii* cu *Misirlineanii* = Misirliii, Misirenii, în toată cartea relativă la Egipt, p. 91 şi urm.); cf. şi (porumb, ban) *misir, misirliu*, cum şi n. de familie *Misirliu* (armen. s. ţigănesc: *Faraoni, ghifţi, gipsie*, etc. ?).

[29] Un *Bildescul* (Leon, din Botoşani) se întâlneşte printre prenumeranţii la »Disionărașu (*sic*) românesc de cuvinte tehnice«, etc., al d-rului T. Stamati, Păh[arnic], laşi 1851, p 307: românizare din *Bild*, ori alterare din *Beldi(e)*, *Băldea, Beldiman*? Cf. n. de sat *Fildeşti* (Roman).

[30] *Delfin* (sl. *dolfinu*); cf. şi n. de fam. *Dulfu* (nu: *Dolfi* = Adolph!).

[31] Sc. λίθινον, propriu: »chip bărbătesc (din piatră)«, de la *ἀνήρ* (cf. *ἀνδρεία*, lat. *virtus* — *vir*, »moralizat« ulterior, cu înţelesul de *ἀρετή*); dar sensul etimologic s'a întunecat curând aşa de tare, încât, în chiar pasagiul citat, poate fi vorba de *ἀνδριάντας λιθίνους δύο* (»doi oameni ciopliţi«, traduce al nostru, *l. c.*), dintre cari unul reprezintă pe femeia (γυναῖκα) lui Sesostris. — Relativ la sinonimul *chip*, observăm că forma *întru chip*, dublet arhaic al lui *în chip* (cf. *închipui*), din care derivatul *întruchipez*, are o paralelă perfectă în *întorlocă* = *întrolocă, întrulocă*, din *întru loc* = *în loc*: »să

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

lăcuim *întru loc* cu voi« (p. 243, cf. p. 231: »*dintru* locul lor«); mai mult: analogia lui *într'un loc* (cu cineva) poate fi de folos şi pentru explicarea variantei *întrunchipà* (= a strânge la un loc, *într'un chip*, ca într'un mănunchiu, i. e. *a întrunì*, sau = a găsì o modalitate, *a face un chip*, cf. *nici într'un chip*, *într'alt chip*, etc).

[32] Amintim sinonimele vr. *bolovan* (din sl. *balvanъ*, despre care v. Berneker, p. 41) şi *istucan*, »chip cioplit; idol«, cum şi grecismul *tipos*, la Cantemir (*Divanul*, p. 165), cumulativ: »tipos şi pildă« = prototip şi model.

[33] V. deosebirea ce stabileşte, după Schmalfeld, între *specimen* (ἐπί-δειγμα) *sapientiae*, „Muster der Weisheit," *exemplare* (παράδειγμα) *sapientiae*, „auserlesenes (Ab)bild der Weisheit", şi *exemplum* (δεῖγμα) *sapientiae* = *exemplum sapientium*, „einer von der Klasse der Weisen", I. H. Heinr. Schmidt (*Handbuch der lat. u. gr. Synonymik*, p. 117 sq.). — P. *mustră* (monstră), *eşantilion* (échantillon), „probă, specimen", cf. ἔνδειγμα, *documentum*: „ab uno disce omnes", cum şi raportul dintre *arhetip*, *original* şi *copie*. — Despre lat.-vulg. *similitudo*, „Bildnis, Figur" = gr. ὁμοίωμα, v. *Glotta*, VIII (1917), p. 105.

[34] Cu o nuanţă mai profană, *a childì* (=*pildì* (nu: *pildul*), cu fonetism moldovenesc, înseamnă popular: „a face curte" (unei fete), i. e. a vorbì în pilde (aluzii), a bate şeaua să se priceapă . . . fata; — cf. *a se împildul*, „a se împotrivì în vorbe unul altuia" (Codin, *Din trecutul nostru*, p. 184).

[35] Cf. vr. *a se închipuì cuiva* = a se asemănà cu el: „Închipuiţi fi-veţi păcătoşilor", „să ne închipuim lui Dumnezeu" (Coresi, *Carte cu înv.*, ed. Puşcariu-Procopovici, p. 343), apoi *după chipul şi asemănarea*. — Un interesant sinon. arhaic şi pop. al lui „asemene, deopotrivă" este *înpotriva* = *în potriva* (cf. *conform*): „Cetatea Vavilonuiui era podobită foarte, căt nici o cetate nu era *înpotriva* ei" (p. 73) şi, deci, nu-i puteà sta *înpotrivă* = *împrotivă*, „contra, în faţă" (i. e. erà fără *protivnic*, fără rival); cf. „lăcuinţa *decinde* de apa Aracsului, *înpotriva* Isidonilor" (p. 83), deci = spre, dinspre, ba chiar: *înpotrivă spre* (p. 475), cu paralela rom. *încontra* (cf. *din contra*, *la din conira*), lat. *versus-adversus!* — Cât pentru *decinde* = dincolo (*passim*), comp. şi n. topic *Decindea* (sat în Dâmboviţa şi loc isolat în Ilfov), *Decindeni* (sat, Prahova), *Decindeşti* (moşie, Bacău).

[36] Cf. *ibid.*: „să zică în *cobuzu*" (τὴν κιθάρην), — încă un document pentru caracterul de „instrument cu coarde" al *cobuzului*, din categoria turc. *qarpouz-saz*, „à forme de pastèque" *[harbuz l]*, c'est-à-dire composés d'une caisse ovoïde d'un manche garni de filets et de cordes sonores" (Barbier, II, 296), ca şi *pandora*, „speţă de mandolină sau alăută" (cf. sl. *bandura*, despre care v. Berneker, apoi mr. *bândurari*, „a flecărì", şi dr. *a cetărà*). — „Un *om flueraş*, care au fost fluerând" (p. 59 = I, 141: ἄνδρα αὐλητήν) nu e o expresie rezultată din preocuparea de preciziune (diferenţiare de *flueraş* = fluer mic), fiindcă aiurea (p. 351) citim: „să zică *flueraşul* [acelaşi sens!] zisul iscusit", iar, pe de altă parte, „om" se află în original; cf. *om robu* (p. 72) = δούλῳ (I, 173); *om bărbat* (p. 30 = I, 72: εὐζώνῳ ἀνδρὶ; p 379 = VII, 53: ἄνδρας ἀγαθούς), *om Pers*, etc. (*passim*), *pelecanii păsările* (p. 114 = II, 75: τὰς δ' ἴβις τὰς ὄρνιθας; cf. şi vr. *neiasită*, lit.: „nesăţios"), etc. — Pentru εὐζώνῳ ἀ., în special, cf. sinonimul εὐδόκιμος,

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

care, supt forma simplă, δόκιμος ἀνήρ, e originalul lui „om de folos", de care mişunà textul nostru (v. Glosariul); iar pentru *flueraş*, cf. p. 9: „cu *surle* şi cu *fluerî* şi cu *muscaluri* oştià" = ὑπὸ συρίγγων τε καὶ πηατίδων καὶ αὐλοῦ γυναικηίου τε καὶ ἀνδρηίου (I, 17), cum şi dial. *muscalagiu*.

[37] De fapt: „istoricul", sau, mai bine: „povestitorul", în sensul it. *novelliere* (cf. *poveste, veste, nouvelle; novine, nèare; znoavă, anecdotă* = ἀνέκδοτον, *ineditum*): e sensul rom. *cuvânt* din „O seamă de cuvinte" ale întâiului nostru „novelliere" (πατὴρ τοῦ λόγου), Ion Neculce, şi al lui λόγος însuşi, — pe lângă acelea de „oratio" şi „ratio" (cf. acum în special teza d-lui E. Hoffmann, despre uzul gr. ἔπος, μῦθος, αἶνος şi λόγος, apoi vr. *logofăt*, cu sinon. (munt. *grămătic* şi mold *diac: „diacul* banilor bozului" = II, 28 : ὁ γραμματιστὴς τῶν ἱρῶν χρημάτων).

[38] Cf. p. 231 = IV, 77 : „Ci acest cuvânt poate să să fi *urzit* şi de Greci".

[39] Epitetul consacrat al Sf. Nicolae, „de *ciudese* făcătorul" (aşa, în pisania ctitoriei basarabeşti din Fagăraş; v. rev. „Ioan Niculcea", III, 233); la Cantemir, de altfel, şi: *stihotvoreţ* = ποιητής (*Divanul*, 21).

[40] Despre „*eposile*" lui Arion, care, la întoarcerea-i din „Ţiţiliea" (= Sicilia), „au zis un *epos* şi, sfârşind *eposul*, îndată au sărit în Marea", v. p. 11 = I, 24. — P, 370 : „giucătura de muzică" dintre Marsie şi Apolon (= VII, 26).

[41] La Dosofteiu : *vârvare* = sl. *krajegranesije*, gr. ἀκρόστιχις (v. Puşchilă, *Molitvenicul lui Dosofteiu*, p 88).

[42] Pentru şovăirea (de esenţă pur grafică, atunci când nu e vorba de neologismul *vers*) între *viers* şi *vers*, cf. şi dubletul ortografic (dar, poate, în acest caz, şi etimologic) *fel(iu)-fiel* (cf. pp. 83, 113 cu pp. 45, 71, 222, 230, 295: „în multe *feluri*" şi *„feliul* cailor celor di apă [= hippopotamilor]", dar: „de casă bună şi de *fieli* om neamestecători", „întrebându-l din ce *fiel* iaste", „dintru acel *fiel* de oameni", „tot *fielul* de copaci", „oameni de *fielu* buni"), relativ la originea căruia, v. şi ipoteza d-lui Giuglea (*Dacorom.*, II, 637), după care vr. *fealiu* „neam", n'ar fi ung. *-féle*, ci alb. *fjal'ε*, „Wort, Rede"; cf. însă şi alb. *tsh-fat* [= *č-fară*], „wass für.. ?", lit.: „ce neam s. soiu...?" (Weigand, s. v. *fara*, „Geschlecht").

[43] V. n-l pe Maiu 1923 al revistei „Lamura", p. 418 (unde, lăsând la o parte alte mici greşeli de tipar, trebue îndreptat: Ion Ionescu-Delabrad, în loc de „Creangă"). — Adăugim, dintr'o scrisoare de la 1820: „pofteşte, dacă ai grâu curat, de toamnă, pune să-mi *lămurească* vreo 15 merţe" (*Revista Moldovei*, III, p. 5). — Pentru **lamula* = *lamella*, ca etymon al lui *lămură*, cf. şi Giuglea, *Cercetări lexicografice*, p. 14.

[44] De purpură (v. nota editorului), πορφύρεος; cf. haină de *roşie* (p. 477) = κιθῶνα φοινίκεον (IX, 22), dar φοινικηΐου οἴνου (III, 20) = „vin *de finic*" (p. 154), paralel cu „vin *de vie*" (p. 105) = οἶνος ἀμπέλινος (II, 37), în loc de: vin *roşu* (compară şi „mineu roşiu" de la p. 268 = IV, 191: μίλτῳ, *minio*). — Pentru diferenţiare, cf. şi *struţi pementeşti* (p. 264 = στρουθῶν καταγαίων), faţă de „passer marinus".

[45] Adecă „bare" (cf. ὄβρυζον, din care şi italieneşte *obrizzo*, alb. *obrits*, „reines Gold"); cf. şi *„lespezi* de piei de bou făcute, [întrebuinţate] în loc de pavează" (p. 388) = λαισήτά τε εἶχον ἀντ' ἀσπίδων, ὠμοβοέης

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

πεποιημένα (VII, 91). — Pentru „*rafturi* de aur" (p. 476) = frâie de aur, χρυσοχάλινον (IX, 20), v. şi Cantemir, *Descr. Mold.*, trad. Pascu, p. 108.

[46] I. e. masiv; cf. puţin mai jos: „o platoşă de aur şi o suliţă de aur *cu totul*" = σάκος τε χρύσεον πᾶν ὁμοίως καὶ ἀχμὴν στερεὴν πᾶσαν χρυσέην (I, 52). E sensul lui „*prisne* de aur" (p. 75 = I, 183: χρύσεος στερεός), din sl. *prisni*, „continuu, veşnic, mereu" (cf. piatră *meraie*, p. 139 = ἐξ ἑνὸς λίθου, despre care v. Dacoromania, I, p. 271): „sfeşnicele..., tot *prisne* de argint" (Neculce, *O samă de cuvinte*, ed. Kogălniceanu² II, p. 179, unde „prinse" e o evidentă greşală de tipar). — Observăm că acest *meraie* trebue despărţit, firește, de *merăi* (p. 241) = γλαυκὸν (IV, 108), adecă: *merii*, de la *meriu*, „albastru" (identic cu mr. *niur* = **nibulus*, *nubilus*, după Pascu, în „Archivum Romanicum" VI, 261, ca lat. *caeruleus* = **caeluleus*, gr. κυανοῦς; cf. însă gr. Κυάνεαι Πέτραι din text, IV, 85, redat prin „Petrile *Negri*", şi alb. *mjer*, „schwarz").

[47] Aiurea (p. 361), „aurul cel curat" redă pe χρυσὸν τὸν ἀκήρατον (VII, 10) = aurum *purum*, *merum*, litt.: *sincerum* (înţeles ca *sine cera*, după W. Schulze, împotriva explicaţiei mai nouă din **sincresco* = *sim-* + *cresco*, cf. *simplex*, *singuli*, etc.).

[48] Cf. şi *a trage butucul*, pentru care v. Dacoromania, I, p. 263, unde adauge cu acest prilej: *a pune la dâbă* s. *odobeală* = vsl. *dyba*, „truncus", pol. *dyba*, „carcan, ceps pour les criminels, menottes" (v. Cihac, II, 95), apoi: *a pune la tumurlac* = *tumurug*, „butuc" (v. Şăineanu, *s. v.*) şi *bobârnă*, „prison", faţă cu *bârnă* (Dicţ. Acad.); cât pentru turcismul *chiostec*, „cătuşă de picioare, piedecă la cai", v. Şăineanu, *Infl. or.*, II ¹, *s. v.* — Mai puţin întrebuinţate: „a pune la *călăddău*" (cf. Dicţ. Acad., s. *gros*, II, 2), „a pune la *hediece*" [= *hăghiece*, p. care v. *ibid.*], „a legà la *rosteu*" (rev. „Ion Creangă", V, pp. 94—5), „a bägà la (s. în) *şpec*" (Bănat; cf. *shpek* din Anon. Băn., ed Creţu, p. 370). — Expr. *a bägà în butuci* (p. 147), cu sinonimele ei: *a bägà în obezi* (*ibid.*), *a bägà în fiară* (pp. 146, 118), *a bägà în fiară şi în cătuşi* (p. 121), *a bägà în temniţă* (123), *a bägà în puşcărie* (164), *a aruncà în prinsoare* (184), revine des în Cronica Anonimului din „Magazinu Ist.", V (*l. c.*), care, cu toate greşelile de tipar („vadŭ" în loc de *valŭ*, „învăluire şicană", p. 130, între altele), merită mai multă atenţie din punct de vedere lexical (la turcismele identificate de Pascu, *Ist. lit. rom. din sec. XVII*, 150, se adaug gloseme ca: „*patola*, adecă inimă stricată", p. 146; *răbduliv* = răbduriu, ca *zglobiv* = zglobiu, p 144, unde întâlnim şi „catastişe *mânci*" = lat. *mancus*, ad no. 1080 din Puşcariu, Et. Wb.; apoi: *coneţ* = sfârşit, 134, şi *furcate* = fregate, 137, etc., pe lângă destule forme pop. sau arh de toponimice: *Cavaran-Sebeş*; *Mehedia*, p. 101; *Oltelniţă*, 131; *Necopoie* s. *Nicopoie*, pp. 136, 143, etc.). Alte sinonime: *a bägà în lanţ în fiară* (p. 151), *a pune la opreală* (145) culegem din Cronica lui Radu Popescu însuşi (Magazinu Ist., IV), ale cărei grecisme (*areti*, 29, 142 = ἀρετή, *amfivolie*, 37 = ἀμφιβολία, *ginecolatru* 38 = γυναικολάτρης, *profora* 119 = προφορά, *engomion* 152, 175 = ἐγκώμιον, *parisie* 153, 172 = παρρησία, *protimos* 166 = προτίμως, *peripisi* 167 = περιποιοῦμαι, *peripisie* 170 = περιποίησις, *proeresis* 176 = προαίρεσις, *exorie* 178 = ἐξορία, etc.) nu sânt mai puţin interesante decât turcismele relevate de Pascu (*l. c.*, pp. 166—7) şi celelalte

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

elemente lexice: *pocâltit* (p. 24), *pod(d)an* (29), *lustruri, canaveţe, belecoase* (117), *lipscani* = *lipcani*, (165), *talpoşi* (170), *priiminţă* (176), *în ducătoare, şi în viitoare*, sc. *cale, călătorie* = la dus şi la întors (pp. 106, 172), etc.

[49] Cf. *zărghit, ţicnit* (fr. *toqué*, germ. *verrückt*), iar ca metaforă: *lovit* (*pălit*) *cu leuca* şi în deosebi: *tont* lat. *attonitus?*

[50] Sensul de „când" al lui *unde* e şi 'n textul nostru frecvent; cf. şi *unde* = fiindcă: „Te porţi aşà, *unde* mă ştii că-s bun" (popular).

[51] De fapt: lemn (butuc gros) legat în fier, *ferecat* (în sensul secundar al acestui cuvânt); cf. *a pune in fiară* s. *fiare* (*ferra*) şi Dicţ. Acad., supt *gros* (II, 2⁰ şi 3⁰).

[52] Deci: „sfarmă - piatră", lat. *saxifraga* (din care etimologia populară grecească a făcut o „carnivoră": σαρξιφάγος; cf. σαρκοφάγος, lat. *sarcophagus*, din care, în schimb, fr. *cercueil*). — Adevăratul echivalent latin, *real*, ar fi, însă, faimoasa *herba parietina*, atestată la Ammianus Marcellinus, XXVII (ed. Clark - Traube - Heraeus, II¹, p. 423) ca poreclă a lui Traian, care, ca şi un anume Lampadius, „nomen proprium inscribebat" pe toate edificiile şi monumentele restaurate de el.

[53] „*Pinaxu*, adecă însemnare", se găseşte în textele vechi (Iorga, *Cron. munt.*, 141), ca şi demin. πιγακίδι, „alfabet, abecedar", lit.: „tăbliţă".

[54] Aşa („străjerii") trebue citit acel „Săsiris" fără sens din VIII, 85 (p. 449), emendând întreaga frază finală, precum urmează: „Pentru aceea au luat, mai apoi, şi tiranul şi făcătorul-de-bine (εὐεργέτης) al Impăratului, Phylax (Φύλακος), [răsplată; bine-făcătorii regelui] se cheamă perseşte; orosanghe". — Pentru astfel de traduceri ale numelor proprii, cf. şi pp. 230 (*Pădure*, alături de *Ileisa*, p. 212, *Ilei*, 215, „*Ileas*, ce să zice pădure", p. 216 Ὑλαίη), 63 („codruri" = dealuri, munţi: ἐν τῇ Ἰδῃ), 234 („*Vosporos*, adică vadul boului", cf. *Oxford*), 511 (*Apa-Caprei* = Αἰγὸς Ποταμοί), 306 („unghiul cetăţii" = Ἀκρόπολις), 98 („marginea-cetăţii", *idem*), 25 („pângăriţi" = Alcmeonizi), 381 („ungul[= sl. *onglŭ*] Negru şi Apa Neagră" = τὸν κόλπον τὸν Μέλανα καὶ Μέλανα ποταμὸν): procedeul rămâne totuşi numai excepţional, cel obicinuit fiind transcrierea numelui grec în fonetism grec-modern (*Vizandie*, *Vizandin* etc.), sau substituirea lui, măcar parentetic, prin echivalentul contemporan: „Tenidos" e, astfel, *Bogceada* (p. 63), adecă turc. *Bogčè-adà*; cf. „Calhidon" — „Cadicheoiu", „Petrile Negri" — „Mavrosmilos" (p. 234), cum şi observaţiunile editorului, în Prefaţă, p. V sq. (p. *Tunezlii*, cf. încă n. de fam. *Tunuslì*; p. *Militean*, n. de fam. *Militeanu*).

[55] Ca să nu mai vorbim de *strajnic* = *strastnic*, „partea de Triod relativă la Săptămâna Patimilor": *straste* = patimă.

[56] Cf. formaţiuni adiectivale ca: *lunos* (p. 25), *săninos* şi *ploos* = ploios, plouros, plointe (p. 99), *păscos* = pescos (p. 236), *tremurând* (p. 158), *suiş* (loc, p. 101), *vânător* (p. 105) = de vânat (câne), *neputute* (lucruri, p. 135) = imposibile, cu neputinţă, peste putinţă (poate), etc.; apoi: *nu-adivăr* = neadevăr (p. 485, la Ureche, ed. Giurescu, p. 48, în schimb: *neadever*, adiectiv), *fără treabă* = netrebnice (389), *bunăfacere* (476), *roşie* = purpură (p. 477), *născând* = copil nou-născut (p. 47), *rămas* = rămăşag („a se prinde în *rămas*", p. 363; cf. *mas*), *răschirat* (ca subst., p. 401), *săvârşitul*

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

lucrului = sfârşitul (p. 16), etc. — *Vărstnic* are înţelesul neobicinuit de „contemporan, de o vârstă cu“ (p. 43), iar *lunatec*, dacă nu apare în sensul de „născut în aceeaşi lună“ (cf. *zilatic*), apare în acela (învecinat cu *lunatec* = *zănatec*) de „boală *lunatică*“ (p. 160 = III, 33: νοῦσον μεγάλην, τὴν ἱρὴν ὀνομάζουσί τινες; cf. p. 268: „boala cei ce scutură“, la Coresi, *Carte cu învăţătură*, ed. Puşcariu-Procopovici, p. 81: „boală *den lună*“). — Lipsa lui *dijmă* sau *desetină* (*desetnic* este, însă, la p. 36, în sens de „dekarches, decanus“, ca şi *iuzbaş* = hekatontarches, centurio, sutaş, hotnog; cf. *bimbaş* = *bimbaşa*, „chiliarches, miiaş; miralai, polcovnic, colonel“) e compensată prin formaţiunile curat româneşti: *a zecea*, *a zăcele* şi *zeciuială* (pp. 38, 460, d. ex.), oferite ca jertfă (*jărtvă*, *jirtvă*, *jirtfă*, p. 56, de unde *jirtevnic* = *jertvennic*, *jertfelnic*, ca *molitvennic*, *molitfelnic*, la aceeaşi pagină, sau *humiennik* = homelnic, la Ureche, ed. Giurescu, p. 281, unde şi *jirtăvnic*, p. 297; dar „să *ferea* bisericii“ de la p. 67 nu e = *se oferià*, cum se afirmă în indice, ci: *se feria de* = se abţineà, se opreà de la biserică, ἀπείχετο τῶν ἱρῶν). — *A giudecà pre măzdă giudeţ strâmb* (pp. 283, 417) redă perfect ideea din ἐπὶ χρήμασι δίκην ἄδικον ἐδίκασε (V, 25) şi ἐπὶ χ. ἄδικον δίκην ἐ. (VII, 94) printr'un termen mai propriu decât cel din original: *mâzdă*, din sl. *mĭzda* = gr. μισθός, „salar, soldă (cf. *joldă*, *joimir* = mercenar); mită“. — De notat încă: *descăvăsc* (cf. *desgovesc*) şi *adă[i]nuiască* (p. 230).

[57] Cf. încă lat. *grates agere*, *gratiam habere* (mai puternic!) şi *gratis* = *gratiis*. — „Datul de har“, „a da har“ (lui Dumnezeu) sânt expresii ce se întâlnesc şi 'n Catehismul luteran românesc (v. comunicarea la Academie a regretatului A. Bârseanu, pp. 7—8: cf. *a da în har*, sc. *în harul Domnului*, „de pomană“, „în cinste, gratis“ şi drastic-peiorativ: *de sufletul dracului*), iar „a lua *în har*“ e un cunoscut sinonim arhaic al lui *a luà în deşert*: *în har* = în deşert (v. şi Drăganu, *Cea mai veche carte Rákoczyană*, în „Anuarul Inst. de Ist. Naţ.“, I, 268), *în zalud* (Lex. Macarie), *în dar* (v. Dicţ. Ac., s. v. *har*), *în zădar*, *în heiabă* (cf. *hiba*, *heabă*, de *hebă* = de geaba, de-a fetea, de-a surda, etc.), *în van*, *în vânt*, chiar *în darn* (= it. *indarno*, la Bolintineanu), etc.

[58] Cf. p. 507: „să aibă *har* (χάριτα) de la Xerxis, pentru căci i-au mântuit pe fratile lui“ (p. 507 = IX, 107): la „harul“ binefăcătorului răspunde logic „harul“ (mulţămita) primitorului.

[59] Asemene paralelisme s. analogii cu fr. există, fireşte, destule; *„a iubì* a aduce mânie“ (p. 407) = *aimer à*, etc.; *poate fi* (pp. 151, 464) = *peut-être*, etc. — Pentru *a sărutà în falcă* (p. 57), cf. coincidenţa „à rebours“ cu fr. *embrasser dans le cou* = „*pe* gât“, dar *sur les lèvres* (*la bouche*) = „*în* gură“.

[60] Pentru *în gând*, cf. pe lângă gr. ἐπὶ νόον din original, şi gr. ἐν θυμῷ; de asemenea, it. *venire in capo*, echivalând cu rom. *a venì în cap*.

[61] Tot ca atare trebue privite, după socotinţa noastră, şi versiuni ca: „Pământul Asirieanilor nu să foarte ploă“ (p. 79 = ἡ δὲ γῆ τῶν Ἀσσυρίων ὕεται μὲν ὀλίγῳ (I, 193), sau: „*lângă* părerea mea“ (p. 15), „*lângă* voia sa“ (p. 346) = κατὰ (cf. lat. *secundum*, fr. *selon*). — Această întrebuinţare (de litotă) a lui *foarte*, în propoziţia negativă, corespunzând actualului *nu prea* = fr. *ne... guère*, stă în obicelul traducătorului român: „eu *nu-l foarte* crezu“ (p. 126) = *nu-l prea* cred, *nu-l cred pân'pe-acòlo*; cf. *nici prea-prea*, *nici foarte-foarte*.

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

[62] Pentru varianta *a cunoaşte har*, v. Dicţ. Acad., s. v. *har*.

[63] Cf. mr. *căsător*, „care se căsătoreşte", cum şi dr. *căsari* = soţi, în Pravila Moldovei (ed. Longinescu, p. 164), corespunzând cu *casnici* din redacţiunea munteană (*ibid.*).

[64] Cf. *concubina*, în text: *talaichiţă* (p. 131) = ἑταίρα (cf. *talainiţă*, în Giuglea-Vâlsan, *De la Rom. din Serbia*, p. 73, *ălăniţă* la Cihac, II, 416 după Filimon?), *ţiitoare* (p. 257: „a ţinea ţiitoare"), *poslanică* (v. citatul) = παλλακή (cf. *poslanic*, p. 31, *poslaneţ*, etc.).

[65] Cf. mr. *mărtătoare*, „fată de măritat", şi *mărtător*, „băiat ajuns la însurătoare [= vremea însurătorii], dar cam prostuţ" (Tache Papahagi, *O problemă de romanitate sud-ilirică*, p. 25), încât trebue „măritat" ca o fată, iar nu „însurat".

[66] Deci adiectival, având ca sinonime pe: *nevolnic* = fără *volnicie*, „libertate" (p. 253), azi: „infirm, nedestoinic", şi *posluşnic laconesc* (p. 480) = hilot (cf. *sclav*, *şerb*, *holop*, apoi: *podan*, *sudit*, *târtan?*), zis şi simplu *Lacon*: „bez *Laconi*" (p. 479, unde „Hoţi" din notă = *Iloţi*). — Pentru slavismul *bez*, cf. şi *pol*, „jumătate" (p. 293).

[67] Deci: coconi, feciori drepţi, contrariul lui „bastard", „ficior copil" (N. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, 431, n. 1), „*copil*, şi nu *ficior drept*" (textul, p. 58; cf. Cantemir, *Hron.*, p. 868: „nu copil, ce *còpil*, şi cu iertarea cuvântului mai chiar să zic: ficior de curvă"), „neşte *ficiori* ai lui, *copii*" = νόθοι, „copii din flori" (p. 445), „copii din *ţichire* = bastarzi" (Păcală, *Răşinari*, p. 142, supt *ţichire*, „coş de papură", în *Graiu şi Suflet*, I, 139: *ţecherie* = coşniţă), ca şi *spuriu*, despre care Drăganu, *Dacorom.*, II, 612. — Pentru *ţinc*, *ţincuşor*, v. textul, pp. 159 şi 46 („*ţinca* Spacò").

[68] Cf. şi mold.-pop. *mai mainte*, *mainte*, observând totodată, pe de o parte, frecvenţa formelor simple la traducătorul nostru: *gemănată* (p. 113), *a se gropà* (p. 276), *a se necà* (p. 257), *a podobì* (p. 419), *a se tâmplà* (p. 307), etc., faţă de a *însăgità* (p. 58) = *săgetà* (cf. *a împuşcà*, *a puşcà*), *învăerà* (p. 49), iar, pe de altă parte, persistenţa, în graiul popular, a unui mare număr din arhaismele cele mai interesante: *de dăori* (pp. 146, 396, 455) = *de două ori*, pop.-mold. *di diori* (cf. *adoara* = a doua oară, la Cantemir, *Hron.*, 860; — *că adoară* (p. 17: „*că adoară* te-aş putea" = ε'ἰ κως δυναίμην) s. *ca doara* (p. 59) = mold.-pop. *ca doară*: ceea ce ar confirmà etimologia lui *doară*, propusă mai jos de d. Procopovici; — *fără cât* (p. 215) = mold.-pop. *făr de cât* (cf. *fără*, *fără numai*); — *pără ce-au fost* (p. 36)= mold.-pop. *cât (pân) oiu fi şioiu trăì*, cu care, la rândul său, compară, pe de o parte: *a sta* = a fi („a *stătut* tiran", p. 406, ca it. *è stato tiranno*), iar, pe de alta: *a custà* = a trăì (p. 155: „Arapîlor celor ci custă mult" = ἐπ' Αἰθίοπας τοὺς μακροβίους), din lat. *constare*. — Pentru *cela* = cellaĭt (p. 333), cf. pop. *de cela parte*, *pe ceie lume*, etc., iar pentru *trusşapte* (p. 175) = *tusşapte* (toţi-şapte), cf. pop. *trustei* şi, mai rar, *truspatru* (din *tustrei* şi *tuspatru*), prin anologia cărora a şi rezultat (*trustei*, şi aici, p. 234).

[69] Ca sinonime eufemistice, în sensul pornografic, mărginindu-ne la textul nostru, relevăm pe *a îmblà* (pp. 109, 507; cf. fr.-arg. *marcher*, lat. *coitus*, din *co-ire*, de unde, după Pascu, şi rom.-dial. *coită*, „femeie rea"),

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

obicinuit până azi în popor, ca şi *a-şi bate capul*: „unul cu o muiare moartă *bătându-şi capul*“ (p. 117 = II, 89: μισγόμενον νεκρῷ προσφάτῳ γυναικός), „el, după moartia ei, încă *ş'au bătut capul* cu dânsa“ (p. 303 = V, 92: ἐς νεκρῷ ἑούσῃ Μελίσσῃ ἐμίσγῃ), — de adăugit lai diotismele cu *bat*, în Dicţ. Acad., — iar, ca sinonim al lui *a bate*, despre Iepe, semnalăm pe *a mânzi* (p. 533; ca *a pui*).

[70] Pentru *a logodi o fată cu cineva*, avem (p. 286): „lui Darie, căruia ... Pafsanie ... *i-au logodit fata*“.

[71] Cf. lat.-pop. *appendere*, *pensare*, „wiegen, schwer sein“, ca şi ngr. ζυγιάζω, ζυγίζω.

[72] *Pacient*, „suferind, bolnav“, de fapt: *paţient*, aparţine, firește, aici: pronunţarea franceză l-a făcut să-şi piardă legătura cu familia (*păţesc*) şi să se alipească, oarecum, la *pace*.

[73] Cf. sinonimia dintre *patimă* şi *pasiune* (*passio : passus-patior*), iar, în legătură cu aceasta, înţelesul de „patimă“ al lui *mânie* (p. 351: *mânit* = *patimi*, recte: *manii*).

[74] Şi p. 121: „*adăogând* Nilos păn' în 18 coţi“. — Contrariul e *cade* = scade; cf. p. 96: „*căzând* apa“.

[75] De remarcat întreita formă participială: *adăugat*, *adăugit* şi *adaus* (s. *adaos*), corespunzând, respectiv, celor trei conjugări, după care „merge“ acest verb.

[76] Adecă: *cu preţul capului*, „odată cu capul“, — ceeace ar explică, după E. Hermann (*Kleine Beiträge zur lat. Syntax*, p. 118) pe lat. *capitis damnare*, a condamnă la moarte, la decapitare, a plăti o vină cu „preţul capului“; cf. *a sta pentru capul său* = a riscă, a fi în primejdie să şi-l piardă (*in discrimine capitis esse*), în textul nostru, p. 465, cum şi Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, II[1], p. 239: „şi a dat opt paşi în frunte (din hotarul satului) iar lui Dumitraşco sulgeariul, de *ş'au plătit capul* de o nevoie ce-au avut“ (doc. din 1641). — O încercare de a explică expresia pornind de la parcelarea pământului în *rupte* (cf. m. departe), a făcut d. Weigand, în „Anuariul“ său, XVI (1910), p. 74 sq.

[77] *A alege sfat*, şi la Ureche, ed. Giurescu, p. 33, unde şi expresiile: „*alesătoriu* de ocine“ (p. 22) = „*hotărîtoriu* de ocine“ (p. 23), care aruncă lumină asupra sensului ce ne interesează.

[78] Cf. *cum îl [= îi?] taie capul* = cum se pricepe (aceeaşi metaforă, în: „minte *ascuţită*“?), pentru a cărui construcţie există paralela: *cât îl [= îi?] luà gura* = cât puteà strigà de tare (contaminaţie cu *a-l luà gura pe dinainte?*). — *Scaun* din expresia *om cu scaun la cap* = cuminte, prudent, chibzuit, s'ar puteà explică, poate, nu numai prin sinonimul *aşezat* (cf. fr. *posé*), contrariul lui *fluturatec*, ci şi prin *Scaunul judecăţii*.

[79] Pentru *ruptă* („învoiala cu Vistieria“), *„ruptoare* de tocmeală“, *rupte* ale Vistieriei şi *ruptăşi*, v. exemple instructive în N. Iorga, *Doc. fam. Callimachi*, II, 744 (tabela lucrurilor). — Cât priveşte caracterul violent, brusc, »abrupt« (*ex abrupto*), — pe lângă cel »decisiv«, definitiv, al unei hotărîri, unui act, — cf. *a rupe* din locuţia: »*a (o) rupe de fugă*« (în »*tai poala* şi fugi« se cuprinde ideea înlăturării cu orice preţ, cu orice sacrificiu, a obstacolului ce te reţine).

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul“
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

[80] »Se-au *rumtu judecata*«, »i-am *ales judecata*« (N. Iorga, *Socotelile Braşovului*, pp. 93, 100), etc. — Cu deosebire interesantă e paralela homer. ὅρκια τέμνειν, »prêter un serment, établir un contract sous serment«, lit.: »couper un serment, couper un traité«, care a fost explicat de curând ca o copie a biblicului *karat berit*, »couper un serment ou un traité« (v. V. Bérard, *Les Phéniciens et l'Odyssée*, II, 5), deşi corespunde formulei lat. *foedus ferire* s. *icere* şi se explică convenabil ca o aluzie la sacrificiul ritual ce însoţeà şi consacrà învoiala. — It. *alla rotta* = *a negozio rotto* ar puteà fi invocat cu atât mai puţin în sprijinul expresiei româneşti, cu cât înţelesul său e tocmai contrariu: »a strică târgul, afacerea«, a o lăsà »senza conclusione«.

[81] V. d. e. C. C. Diculescu, *Originile limbii române*: *Vocalismul*, p. 2.

[82] Aici = »războiu«, sau „militărie", precum aiurea (p. 124) = *ostilităţile* petrecute la Troia, τὰ περὶ Ἴλιον γενέσθαι (II, 118): de întregit în acest sens art. *oaste* din glosar.

[83] »Să plece«, adecă; cf. »s'absenter«. — *Lipsă* din locuţia »a fi de *lipsă*, a aveà *lipsă*«, curentă în Ardeal pentru »a fi *nevoie*, a aveà *nevoie*« al nostru, se explică, probabil, şi prin înţelesul de »epilepsie« (v. d. ex. Voronca, *Stud. în folclor*, I, 177: »cea *nevoie*«) al acestui sinonim (= ung. *nyavalya*); cf. »*nevoie*, îndrăcire, lovitură [şi cebăluire!]«, la Radu Popescu (N. Iorga, *Cronicele muntene*, p. 71), de asemene *nevoie* = dajdie (Ureche) şi *nevrere* (text, p. 17), contrariul de la *vrere* (substantival) = voinţă (pro *ne-voinţă*).

[84] Cf. *a fi supărat cu cineva* în raport cu *a fi supărat pe cineva*.

[85] Cf. *acasăşi* (*passim*), ba chiar *acasă-li-şi* (p. 425).

[86] Cu acelaşi înţeles, găsim în rev. „Ion Creangă", VI, 253: *a i se găgì* = a se plictisì, a i se scârbì (cf. *a gogì*). — Ca sinon. vr. al lui *supăr*, „năcăjesc", avem şi pe *dodeiesc* (sl.).

[87] In vol. jubilar (XXV) al „Arhivei" din Iaşi, p. 200, şi 'n *Sufixele româneşti*, p. 338. — S'ar fi putut invocà vr. *omrăzì*, „pângărì", „*despicere*", (*Ps. Scheiană*, ed. Candrea, II, 448), *ombrăzì* = a trece cu vederea (la Coresi după Glosariul din „Buciumul Român", I, 49) şi megl. *u! mrăznituli* = of, ticălosule! şi *ŭom răzintuli* = obraznicule! (Papahagi, *Megleno-Românii*, II, p. 61), care au înfăţişarea unor etimologii populare din *omraznic* (cf. Miklosich, *Et. Wb.*, s. *merz-*). — Mr. *abraşcu* = obraznic (Dalametra) e, de fapt, identic cu turcismul dr. *abraş*.

[88] Sau: *obrazul cinstit* (cf. lat. *integrae frontis homo*, fără iniţiala lui *kalumnia* înfierată pe frunte), pe care nu ţi-e ruşine să-l arăţi în lume (cf. *obraz* = *faţă simandicoasă*, personagiu de consideraţie). — Cât de insidioase pot fi, pentru un observator superficial şi grăbit să conchidă, asemene amfibologii, se poate vedeà şi din cazul lui *ruşinos* = „om care se ruşinează" şi „lucru de care trebue să te ruşinezi". — Cf. sinon. vr. *stidesc*, *stideală* (din sl.), cum şi *a ruşinà* = a atentà la pudoarea unei femei, a o necinstì, iar, în legătură cu aceasta: n. de pl. *ruşinea-fetei*, la Herodot: αἰδοῖον, *pudendum* (II, 90), în trad. rom. *pasăre* (p. 102, etc), *firea fetii* s. *firea muiereascâ* (pp. 45, 120). — *Obrăzuirea* = circumcizia „pasărilor" bărbăteşti, la Egipteni, p. 105: „*Pasirile* ... ei le tae la margine (adecă să *obrăzuesc*)", — omonimie interesantă de notat (cf. *obrejă* = margine, mal).

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

[89] Cf. *darnic, dornic, fățarnic, puternic, spornic,* apoi: *dosnic, josnic,* etc. (v. alte exemple la Pascu, *o. c.*, p. 335, unde însă *amarnic* e derivat din subst. *amar*, iar nu din adj., pe când *dornic* e derivat din verb. *doresc*, ci nu din subst. *dor*, iar la *fățarnic* se aruncă verb. *fățăresc*, pentru subst. *fățare*: incoherență și arbitrariu!).

[90] De remarcat sensul propriu, originar al acestui derivat din vfr. *toupe*, „tufă de păr, chică, moț" (apoi: „cu moț, moțat; pretențios; obraznic").

[91] Să nu uităm sensul tehnic, militar al cuvântului: „frontul" (rom. *pe front* = lat. *in acie*, precum lat. *vallum, agger* = *tranșeie*: e sensul lui *troian* sau *șanț* [v. no. 20] din textul nostru, pp. 216, 210, cu extrem de bogata-i terminologie militară; cf. indicele, unde *haslă* = parolă de recunoaștere, σύνθημα, „șibbolet", „beleag", „lozincă").

[92] Cf. lat. *terga dare alicui, tergiversari.*

[93] Dublarea lui *-v-* e aici etimologică, redând pe *Euboeïa.*

[94] Pentru *lagator*, ἀλαγάτωρ, „Eilbote", de care vorbiam altădată aici (I, p. 452), cf. mr. *alág*, „courir, marcher" (Tache Papahagi, *Antologie aromânească*, p. 386), amintind pe turc. *olac*, dar fiind în realitate identic cu *alerg*: **alarg* (cf. it. *allargar*). — Ca și *merg*, de altfel, credem că și *alerg* a plecat din sfera vieții pe apă.

[95] „O, sfinte *vărhovnicule*" (la adresa Mitropolitului Ștefan), alternând cu „O, Sfinte *Crește*", se întâlnește și 'n precuvântarea lui Daniil Panoneanul la *Îndreptarea Legii* din 1652.

[96] Pentru sensul tehnic, consacrat, al termenului, în vechile doc. rom., cf. Ghibănescu, *Slovar*, p. 67: „i prodal ego edin nivu u *frunte*" = și i-am vândut un pământ în *frunte*, cum și citatul din același, *Sur. și izv.* II[1], 239, reprodus aici, supt no. 12.

[97] V. și *Bulletin de l' Inst. pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, X, pp. 36, 38. — P. *nacealnic*, v. Miklosich, *Et. Wb.*, sub *čelo.*

[98] Despre același personagiu, v. Cantemir, *o. c.*, 454: „acel Laslău să fie fost *vâlhovnic*, caré di pe limba sloveniască să înțeleage vrăjitoriu, căutătoriu în stêle" (i. e. astrolog, zis și: „numărătoriu-de-stele", recte: „cetitor în stele").

[99] Pentru sinon. *vrăjitor-vraciu* („medic"), cf. caracterul medicinii populare. — *Farmazon* e = rus. *farmazonŭ* (din fr. *franc-maçon*), iar nu desvoltat în sânul limbii române, prin et. pop. cu *farmec*, cum afirmă d. Iordan (în „Viața Românească", XV, 121, unde și *boierel* = bourel e rău explicat prin et. pop. cu *boier*: de fapt, un derivat din forma pl. a radicalului, sau o refacere după pl. derivatului însuși, întocmai ca și *flăcăiandru, pârâiaș*, etc.). — Adăugim că *vrajă* e, în textul nostru, termenul curent pentru „oracol", căruia, în alte texte vechi-românești, îi corespunde: *vrăjălniță* (așa, de ex., în apocriful tipărit de Pamfile în rev. „Ion Creangă", IX, p. 159, împreună cu versiunea „Cuvântului de prea înțeleapta Sivilă", a căror confruntare cu varianta din „Arhiva", XXVIII, 28, se impuneă pentru stabilirea lecturii adevărate: *un naşu* = et. pop. din *un inaşu* [ung. *inas*, „slugă"], *în trapă* = *intr'apă*, etc.).

[100] Pentru problema, foarte importantă, a tautologiei și, în special, pentru mecanismul ei semantic (multe din „tautologii" sânt, în realitate,

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

arhaisme sau provincialisme glosate), *Cartea cu învățătură* a lui Coresi (ed. citată) oferă mult mai instructive exemple decât textul nostru: *prea mândru și înțelept* (p 15), *sălbăticiia și sireapiia* (364), *hulnici și înputători* (p. 365), *striini și stranici* (pp. 403, 500), *furului și tâlharului* (p. 485, cf. *hoț și tâlhar*), etc., la care adăugim, din „Fisiologul" vr. publicat în rev. „Ion Creangă", IX, p. 10, următorul exemplu, instructiv pentru originea formei hibride *a cercătà* = *a cercetà* + *a cătà*: „crocodelul... iară *cearcă și caută* altă mâncare". (Tot acolo, pentru sensul originar al lui *curând*: „[inorogul], când va să meargă, *fuge curând* și *merge curând* în pustietate..."). — De fapt, ca și'n „sinonimie", e vorba, aici, de aproximație: strict vorbind, cele mai multe (dacă nu toate) „sinonimele" ce alcătuesc „tautologia" *nu* repetă pur și simplu (fie și'n scop de a insistà asupră-i) ideea exprimată, ci înfățișează și o nuanță proprie. Dar chestiunea merită o reluare aparte.

[101] V. și Păcală, *Rășinari*, p. 141: *pricaz*, „stricăciune, năcaz ce dă peste oieri". — Ca *bože nakazanie*, „Strafe Gottes", apare la Ruși în genere o boală epidemică (molimă, boleșniță; buduhală, troahnă), iar *boža rana* = Seuche, *božij bič*, *boža moč* = Fallsucht, litt.: „Gottes Macht", *boža ruka* = Paralyse, litt.: „Gottes Hand" (v. I. Manninen, *Die dämonistischen Krankheiten* p. 8), sloven. *božjast* = *božja oblast*, idem (*Indogerm. Forsch.*, XLI, 404) vgr. θεοπληξία, etc., își au un analog mai cunoscut în s.-cr. *bòginja* = germ. *Pocken* + sl. *bòginja*, „Göttin" (Berneker, 66) sau în alb. *l'i*, *l'ie*, „Blatternkrankheit" = ngr. εὐλογία, idem (G. Meyer), sicil.-dial. *elogu*, *ailogu*, „Pockennarbe" (*Byz.-neugr. Jahrbücher*, I[1], 169; cf. și Abbott, *Macedonian Folklore*, 236, unde se citează Κυρὰ Βλογιά, „Lady Small-Pox") și n. pers. *Vloia* (*Evloghie*) = Benedictus: natura și psihologia eufemismului sânt evidente.

[102] De însemnat și rom.-dial. *împotrosu*, „asemănător întru câtva": „(v)ine cam *împotrosu* ieluia" (Păcală, *Rășinari*, p. 139).

[103] Cf. Anon. Băn., ed. Crețu, p. 363: *„pruglĕ* - laquei genus".

[104] Mr. *păltin* înseamnă, însă, de fapt: „platan"; cf. n. topic mr. *Păltin*, ngr. *Boltinon* (v. Anuariul Weigand, 1919, p. 61) și n. de familie dr. *Păltănea*. — De altfel, abstracție făcând de „esență", *paltin* românesc nu e altceva, decât *platanus* latin, precum rom. *bivol* nu e, în ultima analiză, decât βούβαλος (Miklosich, Berneker) = *bubalus*, deci *bour*: așa și 'n textul nostru, p. 269 („bivoli și zimbri" = βούβαλιες... καὶ ὄρυες", IV, 192, de fapt: „bouri și o speță de antilope". (ὄρυες fiind luat drept οὖροι = lat. *uri*), care cunoaște totuși derivatul: „urechile *boure*" (p. 384) = ὀρθά.

[105] E vorba de *Barbaria*, de *„Livia* pustie și plină de *jigănii*" (p. 103), de *lighioane* (= II, 32: θηριώδης ἐστὶ ἡ Λιβύη), „*Liviia* cè cu *jigănii*" (p. 266 = IV, 181: ἡ θηριώδης Λιβύη).

[106] Un proces deosebit, în *Perecop* (istmul) = sl. *perekopu*, „șanț".

[107] Cf. Alfred Franke, *Der sogenannte 'Trajanswall' in der Dobrudscha*, în „Neue Jahresb. f. d. kl. Altertum", XX (1917), p. 64 sqq.

[108] Fr. Drexel, *Altes und Neues vom Tropaeum Traiani*, în „Neue Jahresber. f. d. kl. Altertum", XXV (1922), p. 331, n. 1.

[109] P. *Colonia Traiana*, înțeleasă ca „Trojanische Kolonie", v. *Rheinisches Museum f. kl. Phil.*, 51, p. 508 sqq. — Amintim că numele Troiei trăește, probabil, în fr. *truie*, „scroafă": *porcus troianus*, „porcul umplut", ca *equus*

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16

troianus (v. în special: Darmesteter, *La vie des mots*², p. 57 şi Pauly-Wissowa-Kroll-Witte, supt *Kochkunst* şi *Schwein*, col. 808).

[110] Şi nişte ruine de lângă muntele *Ţeru* se chiamă sârbeşte *trojan* (v. Miklosich, *Et. Wb.*, p. 362, s. v.). Cf. de asemene: Cantemir, *Ist. ott.*, pp. 98 (pod.). 274 (cetate), 617 (poartă).

[111] Legenda corespunzătoare bosniacă, vezi-o la Hasdeu, *l. c.*, col. 3138 (după Lexiconul lui Vuk Stefanovici, 750). — Versiuni româneşti populare, în Candrea-Densusianu-Speranţă, *Graiul Nostru*, I, pp. 59 (din Dolj), 95 (numele satului, *Potopin*, e o altă etim. pop. evidentă, cu *topesc*, *potopesc*). — Basmul oltean „Domnul-de-Rouă" (mai rar: „Craiul-de-Roŭă") a fost versificat de Bolintineanu (v. Şăineanu, *Basmele române*, p. 117) şi utilizat de Eminescu însuşi. — O interpretare a legendei în raport cu „Ler Împărat", identificat cu Galerius, în *Rev. p. ist, arh., şi. fil.*, XIII (1912), p. 340 sqq; cf. *ibid.*, XII (1911), p. 382 sqq., despre „Drumul Domnului-de-Rouă".

[112] Κυριερήνα s. Κυρχρήνη, identificată cu pasărea ἰξόβορος *turdus viscivorus* (Politis, *l. c.*), aminteşte viu pe *Chira-Chiralina* noastră, care e prezintată însă ca o „floare din grădină", ca şi *Ruja-Rujalina* şi, în genere, numele zinelor din descântece (*v. Noua Rev. Rom.*, 1901, p. 170) sau din jocul căluşerilor: *Siniziana*, *Ogristina*, *Leostina* [cf. *leuştean*], *Budiana*, *Roşia*, etc. (v. rev. „Tinerimea Rom.", 1898, p. 144), care sânt, toate, nume de plante, la fel cu numele „vilelor" sârbeşti: *Similjana*, „Sandruhrkräutlein", *Ogršćana*, *Kalina* (v. Krauss, *Volksglaube . . . d. Südslaven*, p. 70). Cf. încă n. de pl *crăiţă*, iar în legătură cu el şi în ipoteza unui substrat istoric: ung. *királyné*, „regina", şi sârb. *kraliţa Kyr Alêna* [= Kyra Helena], n. soţiei lui Vlkašin (Jireček, *Gesch. d. Bulg.*, p. 328, n. 38).

[113] De *„cărarea lui Traian*, la părăul lui Iordan". vorbesc de asemene descântecele (v. d. e. Pompiliu Pârvescu, *Hora din Cartal*, p. 66), deşi mai puţin adesea ca de „drumul lui *Adam*, la fântâna lui Iordan" (v. rev. „Tudor Pamfile", I, 179), sau de „fântâna lui Adam, la apa lui Iordan" (v. Păsculescu, *Lit. pop. rom.*, pp. 115, 132, etc; cf. *ibid.*, p. 127: „pe cărarea lui Iordan, la fântâna lui Bogdan").

[114] Cf. şi Apostolescu, *Valurile romane: brazde şi troiene* (extras din „Revista Armatei" pe 1910).

[115] După excerptele din „Analele Dobrogei", VI (1923), pp. 194—5.

[116] Sânt 4 variante, toate mehedinţene. — De notat legenda despre Traian şi podul de peste Dunăre (*ibid.*, p. 14) şi basmul cu „sora lui Traian", care, ca să scape de foc, se aruncă în Dunăre (*ibid.*, p. 109).

[117] Pentru *Câmpul al Kesari* şi *Calea al Kesari*, de lângă Meţova, v Tache Papahagi, *O problemă de romanitate sud-ilirică*, p. 20 (= *Grai şi Suflet*, I, p. 89; cf. şi *Drumu-Domnului* s. *drumu-mumuşului* = calea laptelui, la Megleniţi: *ibid.*, p. 35)

[118] Pentru *troian* în toponimia rom., cf. pe lângă Frunzescu (p. 492) şi *Marele Dicţ. Geogr.* (ad loc.): I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan-cel-Mare*, II (indicele numelor geografice).

[119] Pentru *crângul* s. *brâul cerului*, compară cunoscutele metafore corespunzătoare din nomenclatura *curcubeului*. — P. *c. di Sant Yago* (it. *San Giacomo*) şi *Jakobstrasse*, cf. *Santiago di Compostela* şi *Jakobsbrüder*.

BDD-A14674 © 1922-1923 Editura Institutului de Arte Grafice „Ardealul"
Provided by Diacronia.ro & www.dacoromanica.ro for IP 216.73.216.77 (2026-11-18 10:56:16